

Ο Πρωτογενής τομέας παραγωγής ως πολιτιστικός παράγοντας στην
συγκρότηση οικισμών της Κρήτης

ΕΛΑΙΟΛΑΔΟ ΚΑΙ ΟΙΝΟΣ

| ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ | ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ | ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ 2016-2017

Ο Πρωτογενής τομέας παραγωγής ως πολιτιστικός παράγοντας στην συγκρότηση οικισμών της Κρήτης

Ελαιόλαδο και Οίνος

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ | Επιβλέπουσα: Αμαλία Κωτσάκη | Φοιτήτρια: Μαρία Σαλούστρου | Ιούνιος 2017

| ΕΙΣΑΓΩΓΗ |

Σκοπός σελ.02

Μεθοδολογία σελ.03

Υπόθεση Εργασίας σελ.04-06

| Ελαιόλαδο και Οίνος, σύντομο ιστορικό |

Οίνος σελ.09-10

Ελαιόλαδο σελ.11-13

| Α Μέρος |

Εξεταζόμενοι Οικισμοί

Ρέθυμνο σελ.16-24

Χανιά σελ.25-30

Ηράκλειο σελ.31-35

| Β Μέρος |

Πρωτογενής τομέας και
πολιτιστικοί Παράγοντες σελ.36-41

Συσχετισμός πρωτογενούς τομέα και
πολιτιστικών παραγόντων σελ.42-43

| Γ Μέρος |

Συγκρότηση Οικισμών σελ.44-47

Σημερινή Εποχή σελ.48-49

| Βιβλιογραφία | σελ.53-54

Πηγές Εικόνων σελ.55

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση της επιρροής του πρωτογενούς τομέα παραγωγής θεωρούμενου ως πολιτιστικού παράγοντα, στην συγκρότηση οικισμών από τον 17ο αιώνα έως τις μέρες μας στην Κρήτη.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Αντικείμενο της παρούσας ερευνητικής εργασίας αποτελούν επιλεγμένοι οικισμοί των νομών Χανίων, Ρεθύμνου και Ηρακλείου, στους οποίους εμφανίζεται επιρροή στη δομή και την μορφολογία τους από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ του οικισμού και του πρωτογενούς τομέα παραγωγής.

Η έρευνα επικεντρώνεται σε οικισμούς που είναι συνδεδεμένοι με την παραγωγή ελαιολάδου και οίνου, προϊόντων που όπως έχει αποδειχθεί από πληθώρα μελετών παράγουν πολιτισμό ήδη από την μινωική εποχή έως σήμερα στο νησί της Κρήτης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Βιβλία αναφοράς για την εκπόνηση της εργασίας αποτέλεσαν:

- Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2004

και δευτερευόντως:

- Δ. Φιλιππίδης, Ελληνική Αρχιτεκτονική, Δωδεκάνησα - Κρήτη, εκδ. Μέλισσα
- Νησιά του Αιγαίου, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2003
- Σάββας Κονταράτος, Αρχιτεκτονική και Παράδοση, εκδ. Καστανιώτη
- Στεργίου Γ. Σπανάκη, Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων : μητρώων των οικισμών, εκδ. Γραφικές τέχνες Γ. Δετοράκη ΑΕΒΕ, Ηράκλειο 1991

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

A| Μέθοδος συλλογής ερευνητικού υλικού

Η συλλογή των ευρημάτων βασίστηκε κυρίως σε έρευνα πεδίου, βιβλιογραφική έρευνα και έρευνα στο διαδίκτυο.

B| Ερμηνευτική Μέθοδος

ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η εργασία καλύπτει την περίοδο από τα τέλη του 17ου αιώνα μέχρι και τις μέρες μας. Κύριος εκφραστής της οικονομικής αυτονομίας της Κρήτης αποτελεί ο πρωτογενής τομέας παραγωγής από τα Μινωικά χρόνια. Ως γνωστόν η ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα και γενικότερα της οικονομίας με άρμα την αγροτοβιομηχανική δραστηριότητα ενίσχυσε την δυνατότητα της Κρήτης στην προσπάθεια της για αυτονομία (1898) και τελικά στην ένωση της με την Ελλάδα (1913) όπου η οικονομική αυτάρκεια συνιστούσε προϋπόθεση.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

Επιλέχθηκαν οικισμοί όπου η ενασχόληση των κατοίκων με την πρωτογενή παραγωγή και συγκεκριμένα με την παραγωγή ελαιολάδου και οίνου συνδέονται με την βιομηχανική κληρονομιά της Κρήτης.

Οικισμοί που σχετίζονται με την παραγωγή Ελαιόλαδου

Όσον αφορά το ελαιόλαδο, επιλέχθηκαν οικισμοί στους οποίους εντοπίζονται κτίρια (ελαιοτριβεία) όπου ανεγέρθηκαν στις αρχές του 18ου αιώνα έως την αποβιομηχάνιση (1974) κυρίως στους νομούς Χανίων και Ρεθύμνης.

και Οίνου

Όσον αφορά τον οίνο επιλέχθηκαν οικισμοί όπου κεντρική θέση είτε στον ίδιο τον οικισμό είτε στην κατοικία, καταλαμβάνει το οινοποιείο ή το πατητήρι. Στην περίπτωση του οίνου μελετώνται οικισμοί κυρίως από τον νομό Ηρακλείου.

ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Κατά τον Amos Rapoport κοινωνικό - πολιτισμικές δυνάμεις είναι ικανές να επηρεάσουν την μορφολογία μιας κατοικίας καθώς και ενός οικισμού. Ο ιδιοκτήτης αγρότης συμμετέχει ενεργά στο σχεδιασμό της κατοικίας του^[1]. Οι ανάγκες κάθε οικογένειας, η τοποθεσία, το κλίμα είναι παράγοντες όπου καταφέρνουν να επηρεάσουν την μορφή της κατοικίας.

Η σχέση της Κρήτης και των δύο προϊόντων, του ελαιολάδου και του οίνου, είναι παράλληλη με την εξέλιξη της ιστορίας της, καθώς η παρουσία τους είναι εμφανής σε όλη την ιστορική της πορεία. Τα δύο αυτά προϊόντα αναμφιβόλως έχουν και εξακολουθούν να παράγουν πολιτισμό ως άρρηκτα συνυφασμένα με την καθημερινή ζωή των κατοίκων της Κρήτης. Συνιστούν πολιτιστικό παράγοντα καθώς προκαλούν και συμβάλλουν στην αναζήτηση καλλιτεχνικών εκφράσεων ως καθοριστικά στοιχεία του τρόπου ζωής των κατοίκων.

Το ελαιόλαδο και ο οίνος επηρεάζουν τον τρόπο ζωής του κατοίκου της Κρήτης δημιουργώντας ανάγκες καλλιτεχνικές αλλά και ανάγκες υποδομών. Οι άυλες ανάγκες (καλλιτεχνικές) μεταφράζονται σε εικαστικές αποδόσεις των παραγωγικών διαδικασιών (αγγεία, τοιχογραφίες), σε τραγούδια, στην λογοτεχνία κ.α.

Οι υλικές αποδόσεις των δύο προϊόντων αφορούν το πεδίο της αρχιτεκτονικής και συγκεκριμένα αγροτοβιομηχανικά κτίρια (ελαιοτριβεία, οινοποιεία) και κατοικίες.

¹ Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 14

Άυλες εκφράσεις πολιτισμού

Ως έννοια η αρχιτεκτονική κληρονομιά αναφέρεται στη μορφή εκείνη του πολιτιστικού περιβάλλοντος, η οποία συνδέεται με τον χώρο και αποτελεί την μαρτυρία της ατομικής και συλλογικής ύπαρξης και δραστηριότητας του ανθρώπου και έκφραση της πνευματικής και καλλιτεχνικής εξέλιξης του. Η κληρονομιά στο σύνολό της υπονοεί έναν πλούτο που μπορεί να είναι πνευματικής, πολιτιστικής ή υλικής φύσεως, συνήθως με την υποχρέωση της διατήρησης και διάσωσής του.

Το ελληνικό τοπίο, το φυσικό περιβάλλον και η ζωή στην ύπαιθρο κατέχουν σημαντικό ρόλο στην καλλιτεχνική έμπνευση στην Ελλάδα ανά τους αιώνες. Στην Αρχαία Ελλάδα, η σχέση της φύσης με τον άνθρωπο αποτυπώνεται στη Μυθολογία. Στη Μινωική Κρήτη, εικόνες από τη φύση όπως λουλούδια, ψάρια αποτελούσαν συχνά μοτίβα καλλιτεχνικής έκφρασης, ενώ από τη Μινωική εποχή έως και μερικά χρόνια πριν, η φύση αποτελούσε συχνά θέμα που διακοσμούσε τις τοπικές φορεσιές.

Υλικές εκφράσεις πολιτισμού - Αρχιτεκτονική

Σύμφωνα με τη «Χάρτα του Nizhny Tagil» που υιοθετήθηκε από το TICCIH ^[2], «η βιομηχανική κληρονομιά είναι τα κατάλοιπα του βιομηχανικού πολιτισμού που έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία και μπορεί να περιλαμβάνουν από κτίρια και μηχανήματα, μέχρι χώρους μεταποίησης και διύλισης, καθώς και χώρους κοινωνικών δραστηριοτήτων σχετικών με τη βιομηχανία».

Το ελαιόλαδο και το κρασί προκαλούν την δημιουργία κατάλληλων υποδομών για την στέγαση των παραγωγικών τους διαδικασιών.

Σε οικισμούς της Κρήτης εντοπίζονται κτίρια με δημόσιο χαρακτήρα όπως ελαιοτριβεία και οινοποιεία αλλά και κτίρια με ιδιωτικό χαρακτήρα δηλαδή κατοικίες όπου στο εσωτερικό τους χωροθετείται το πατητήρι.

Η βιομηχανική κληρονομιά διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του σύγχρονου πολιτισμού. Είναι αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς ως πρωταρχικό στοιχείο για την ανάπτυξη της κοινωνίας. Η θεώρηση ενός τεχνικού μνημείου ή ενός αντικειμένου βιομηχανικής χρήσης ως φορέα πληροφοριών είναι σημαντική, αλλά και αναγκαία, αφού σε αυτό βρίσκεται ενσωματωμένο το σύνολο των επιδράσεων του πολιτισμού και του περιβάλλοντος^[3].

^[2] TICCIH: η Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς – (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage) είναι ένας διεθνής κυβερνητικός οργανισμός, ο οποίος αντιπροσωπεύει τη βιομηχανική κληρονομιά και συνεργάζεται με το ICOMOS (Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων) και την UNESCO, με σκοπό τη προστασία των καταλοίπων της βιομηχανίας σε όλο τον πλανήτη. Ιδρύθηκε τον Μάιο του 1973, στην ιστορική περιοχή των ορυχείων Ironbridge της Μεγάλης Βρετανίας.

^[3] Slotta Rainer, Εισαγωγή στη Βιομηχανική Αρχαιολογία, Αθήνα, 1992, εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ETBA, σελ.15-16

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Η ερμηνεία επιχειρεί να απαντήσει στα εξής ερωτήματα:

1. Ποια η σχέση των ελαιοτριβείων και των οινοποιείων με την συγκρότηση του οικισμού.
2. Ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ του πρωτογενή τομέα παραγωγής και των υπόλοιπων πολιτιστικών παραγόντων που συμβάλουν στην διαμόρφωση μιας κατοικίας αλλά και ενός οικισμού.
3. Ο πρωτογενής τομέας είναι ικανός να λειτουργήσει σαν σταθερά σύγκρισης των εξεταζόμενων οικισμών στου νομούς Χανίων, Ρεθύμνης και Ηρακλείου.
4. Στους εξεταζόμενους οικισμούς των νομών Χανίων, Ρεθύμνης και Ηρακλείου διακρίνουμε κοινά χαρακτηριστικά στην δομή και την μορφή των οικισμών τους.
5. Διακρίνονται διαφορές στη συγκρότηση των εξεταζόμενων οικισμών ανάλογα με το κύριο προϊόν ενασχόλησης των κατοίκων.
6. Με ποιο τρόπο ο πρωτογενής τομέας μπορεί να συμβάλει στην πολιτιστική εξέλιξη ενός οικισμού.
7. Πως ο πρωτογενής τομέας μπορεί να λειτουργήσει ως μοχλός στην αναβίωση ενός οικισμού όπου παρουσιάζει έντονη πληθυσμιακή αλλαγή.

“Εάν αποσυνθέσεις την Ελλάδα στο τέλος θα δεις να σου απομένουν μια ελιά, ένα αμπέλι κι ένα καράβι. Που σημαίνει: με άλλα τόσα την ξαναφτιάχνεις.”

Οδυσσέας Ελύτης

*Κρήτη... «Η γη στη μέση της θάλασσας που έχει το χρώμα του κρασιού...»
κατά τον Όμηρο.*

ΟΙΝΟΣ

Η ιστορία του κρασιού στην Κρήτη και οι δεσμοί του με το νησί έχουν τις ρίζες τους πολύ πριν τα ομηρικά έπη.

Το αμπέλι καλλιεργείται συστηματικά στην Κρήτη εδώ και περίπου 4.000 χρόνια. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το αρχαιότερο πατητήρι σταφυλιών, ηλικίας μεγαλύτερης των 3.500 ετών, έχει ανακαλυφθεί στην περιοχή του Βαθύπετρου^[4]. Από τον Όμηρο γνωρίζουμε πως τα κρητικά κρασιά ήταν γνωστά σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο^[5]. Πέρα από το ηλικίας 3.500 ετών πατητήρι, εντυπωσιακοί αμφορείς, τεράστιοι υπόγειοι χώροι αποθήκευσης, σχετικές απεικονίσεις σε όλα τα μινωικά ανάκτορα, αλλά και αναρίθμητες καταχωρήσεις για μεγάλες ποσότητες κρασιού στα μινωικά αρχεία σηματοδοτούν όχι μόνο τον κεντρικό ρόλο που έπαιζε το κρασί στη ζωή του νησιού, αλλά και το υψηλό επίπεδο γνώσης των Μινωιτών.

Κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας η Κρήτη συνεχίζει την ενασχόληση της με την παραγωγή του κρασιού.

Η Κρήτη το 1204 κατακτάται από τους Ενετούς. Εκμεταλλευόμενη τόσο την ασφάλεια, όσο και τα εμπορικά δίκτυα που προσφέρουν οι Βενετοί, ξεκινά τη δεύτερη και μεγαλύτερη εξαγωγή στις αγορές κρασιού της Ευρώπης.

Η κρητική οινοποιία και οι εξαγωγές είναι σε υψηλό επίπεδο υπό την κυριαρχία των Βενετών. Το 1415 εξάγονται περισσότερα από 20.000 βαρέλια οίνου εξαιρετικής ποιότητας κάθε χρόνο. Ενάμιση αιώνα αργότερα οι εξαγωγές φθάνουν τα 60.000 βαρέλια.

^[4] απέχει 4χλμ από τον οικισμό των Αρχανών στον νομό Ηρακλείου

^[5] Η ιστορία του κρασιού στην Κρήτη, http://www.winesofcrete.gr/cretewines/el/Article/%CE%A4%CE%B8%CE%B9%CE%B7%CF%83%CE%AF/%CE%A7%CE%AC%CF%81%CF%B4%CE%B7%CF%B2_995.html

Το 1669 η Κρήτη κατακτάται από τους Οθωμανούς. Για τους επόμενους δύο αιώνες η εικόνα της παραγωγής κρασιού στην Κρήτη δεν είναι ξεκάθαρη, όμως η απαγόρευση της κατανάλωσης αλκοόλ από το Ισλάμ δεν μπορεί παρά να είχε αρνητικές συνέπειες. Η παραγωγή μειώνεται, ενώ η επαφή με τις αγορές της Δύσης γνωρίζει φθίνουσα πορεία. Στα τέλη του 19ου αιώνα με την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Οθωμανούς το κρασί συνεχίζει να προωθείται ως βασικό αγαθό. Το 1913 κατά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα η παραγωγή του κρασιού γνωρίζει φθίνουσα πορεία, λόγω της συμμετοχής και της Κρήτης στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο το 1944. Η ενασχόληση όμως των κατοίκων στα χωριά του νησιού με την πρωτογενή παραγωγή δεν σταματά και έτσι καταφέρνει να επιβιώσει το κρητικό κρασί και να πρωταγωνιστεί ακόμα και σήμερα στον πρωτογενή τομέα παραγωγής.

|εικ. 1|

“Κι ο χειμωνιάτης ήλιος έλαμψε γλυκός πολύ στον κόσμο. Βγαίνουν οι γριές σκυφτές φραγή - φραγή να μάσουν σαλιγκάρια. Οι νιες ελιομαζώχτρες αρμεχτά τ’ απόλιδα διαλέγουν”.

Νίκος Καζαντζάκης, Οδύσσεια, Β.1032-1034

ΕΛΑΙΟΛΑΔΟ

Η παρουσία της ελιάς στην Κρήτη επιβεβαιώνεται με μαρτυρίες από ανασκαφές κατά την 3η π.Χ. χιλιετία και παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την καλλιέργεια της βρώσιμης ελιάς από την προμινωική περίοδο (2800-2100 π.Χ.).

Καρποί ελιάς βρέθηκαν στο Ανάκτορο της Κνωσού και στις Αρχάνες, ενώ το πιο εντυπωσιακό εύρημα, θεωρείται το κύπελλο με βρώσιμες ελιές που βρέθηκε στο Ανάκτορο της Ζάκρου, και διατηρούσαν ακόμα την σάρκα τους για πάνω από 3.500 χρόνια.

Κατά την Μεσομινωική περίοδο το ναυτικό των Κρητών διοχέτευε το λάδι σε μεγάλα εμπορικά κέντρα. Στη Μινωική Κρήτη είναι σημαντική η συμβολή της ελιάς στην οικονομία της Κνωσού και από κει μεταφέρεται εν συνεχεία στην οικονομία και τη ζωή της Μυκηναϊκής Ελλάδας. Η ελιά και ο ρόλος της στην οικονομία και τη διατροφή, αποτυπώνεται πολύ συχνά στη μινωική τέχνη. Πληροφορίες για την ελιά και το λάδι έχουμε από τοιχογραφίες, ζωγραφισμένα αγγεία, κοσμήματα σε χρυσό και κείμενα σε γραμμική Β. Από πάρα πολλά ευρήματα είναι προφανές ότι η ελιά και το λάδι, χρησιμοποιούνταν εξαιρετικά από τους Μινωίτες, για τη λατρεία της Μεγάλης Μινωικής Θεάς, για τις ανάγκες των ανθρώπων και για εξαγωγές.

Η καλλιέργειά της ξεκίνησε από την νεολιθική εποχή (7000- 3500 π.Χ) κυρίως στη νότια Κρήτη και από τότε ο ελαιόκαρπος περιλαμβανόταν στα βασικά είδη διατροφής των Κρητών. Από την Παλαιοανακτορική περίοδο (2000-1700 π.Χ) υπάρχουν ευρήματα που αποδεικνύουν ότι η συγκομιδή φυλασσόταν με τη φροντίδα της κεντρικής εξουσίας.

[ΕΙΚ. 2]

Στην Κρήτη της κλασικής και ελληνιστικής εποχής υπήρχε πολύ μεγάλη ελαιοπαραγωγή. Στα ρωμαϊκά χρόνια το νησί φαίνεται να παράγει μεγάλες ποσότητες ελαιολάδου. Στα βυζαντινά χρόνια, έχουμε μείωση της παραγωγής, αλλά η ανάπτυξη της σαπωνοποιίας στην Ευρώπη μετά το 15^ο αιώνα, ενίσχυσε εκ νέου το εμπόριο του ελαιολάδου καθώς χρησιμοποιούνταν για την δημιουργία σαπουνιών. Σήμερα το 65% (2.350.000 στρ.) της γεωργικής έκτασης του νησιού είναι ελαιώνες, που περιλαμβάνουν τουλάχιστο 35 εκατομμύρια δένδρα. Στην Κρήτη παράγονται ετησίως 80.000 - 120.000 τόνοι ελαιολάδου, το 1/3 περίπου της εγχώριας παραγωγής, από το οποίο το 90% ανήκει στην κατηγορία του εξαιρετικά παρθένου^[6].

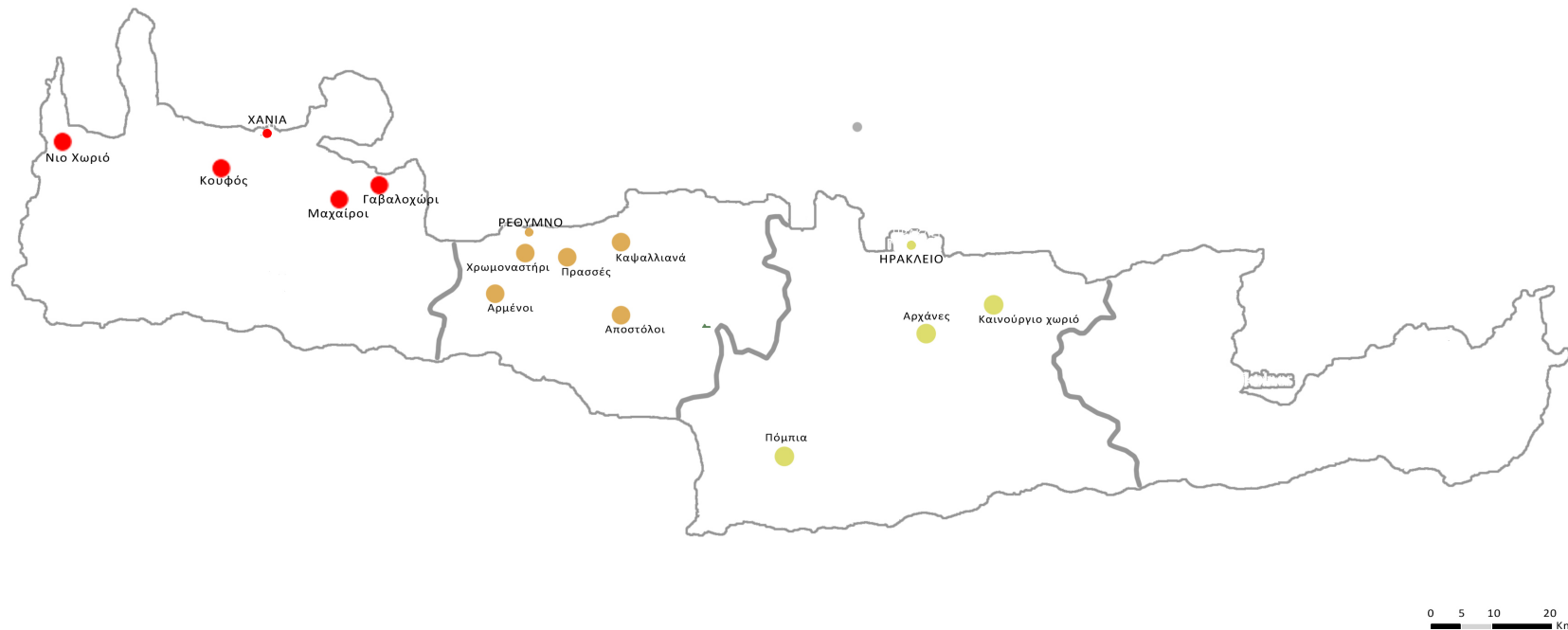
^[6] Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (ΣΕΔΗΚ), <http://www.sedik.gr>

Α ΜΕΡΟΣ

“Κι όμως η αληθινή αρχιτεκτονική βρίσκεται πιο πολύ στις κατοικίες για τον απλό άνθρωπο και πιο λίγο στα παλάτια”

Άρης Κωσταντινίδης, Η Αρχιτεκτονική της Αρχιτεκτονικής, ημερολογιακά σημειώματα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2011, σελ. 241

Επιλέχθηκαν οικισμοί όπου η ενασχόληση των κατοίκων με την πρωτογενή παραγωγή και συγκεκριμένα με την παραγωγή ελαιολάδου και οίνου συνδέονται με την βιομηχανική κληρονομιά της Κρήτης. Στο νομό Χανίων αναφέρονται οι εξής οικισμοί, Νιο Χωριό, Γαβαλοχώρι, Μαχαιροί, Κουφός, στο νομό Ρεθύμνου Χρωμοναστήρι, Πρασσές, Αρμένιοι, Απόστολοι, Καψαλλιανά και στο νομό Ηρακλείου οι οικισμοί, Αρχάνες, Καινούργιο Χωριό, Πόμπια.

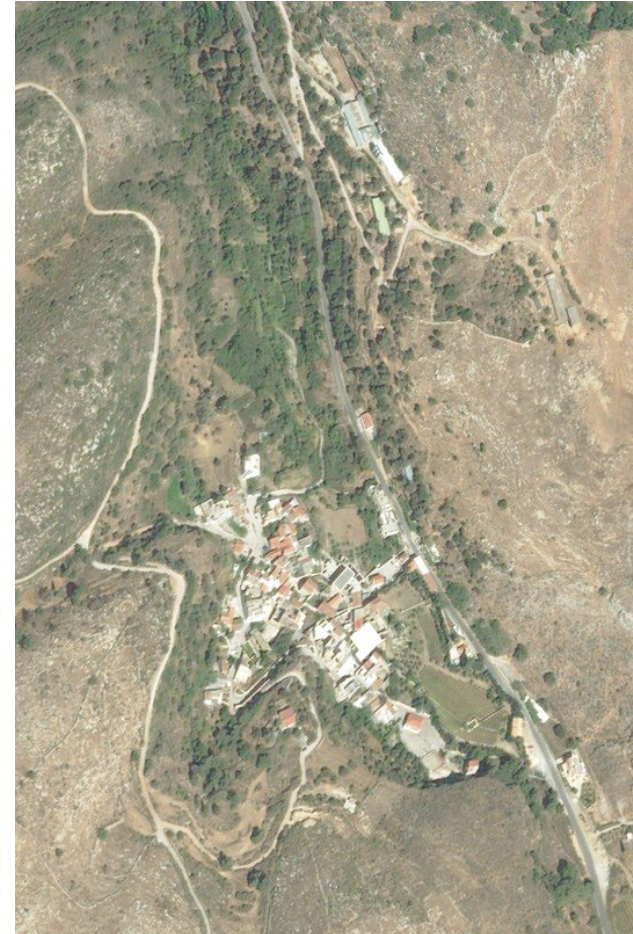

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Όσον αφορά τον νομό Ρεθύμνης, δεν γίνεται αναφορά στον οικισμό του Μαρουλά, όπου αποτελείται από αξιόλογα συγκροτήματα ελαιотριβείων που καταλαμβάνουν μία μεγάλη έκταση του οικισμού, λόγω της μελέτης του σε μεταπτυχιακή εργασία με θέμα “Τα Ελαιотριβεία στο οικιστικό πλέγμα του οικισμού Μαρουλά Ρεθύμνου” από την Μελπωμένη Βαρδάκη.

Ο οικισμός των Πρασών, που βρίσκεται σε απόσταση 12χλμ. από την πόλη του Ρεθύμνου, σε υψόμετρο 330μ, διασώζει ένα μεγάλο αριθμό αξιόλογων συγκροτημάτων, που χρονολογούνται από την ύστερη περίοδο της Ενετοκρατίας (16ος-17ος αι.) έως και τον 19ο αι. Τα περισσότερα απ' αυτά, εκτός από τους χώρους κατοικίας, διαθέτουν και αρκετούς εργαστηριακούς χώρους, κυρίως ελαιοτριβεία και ληνοούς. Ένα απ' αυτά τα ελαιοτριβεία, που ανήκει στο μηχανοκίνητο τύπο, βρίσκεται στο ισόγειο του μεγάλου συγκροτήματος, που καταλαμβάνει τη νότια πλευρά της κεντρικής πλατείας του οικισμού.

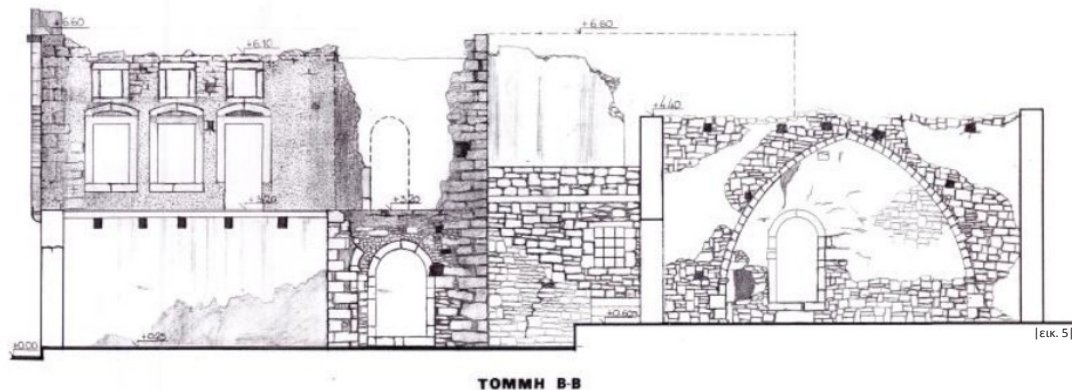
Πρόκειται για ένα διώροφο κτίσμα του οποίου οι στέγες έχουν σήμερα καταρρεύσει λόγω της πολύχρονης εγκατάλειψής του. Η έναρξη της λειτουργίας του μηχανοκίνητου αυτού ελαιοτριβείου τοποθετείται στην περίοδο του μεσοπολέμου. Παρά την ερήμωσή του, το ελαιοτριβείο διασώζει το σύνολο των εγκαταστάσεών του. Συγκεκριμένα ένα μεγάλο τοξωτό θύρωμα οδηγεί σε επίμηκες αύλειο χώρο, που την ανατολική του πλευρά καταλαμβάνει ο κύριος εργαστηριακός χώρος του ελαιοτριβείου. Στο νότιο τοίχο του βρίσκεται ο ελαιόμυλος με την κτιστή, από σκυρόδεμα, βάση και τη μεγάλη μεταλλική λεκάνη συλλογής της ελαιόμαζας. Δεξιά του ελαιόμυλου βρίσκονται τα δύο σιδερένια υδραυλικά πιεστήρια, πάνω σε βάση από σκυρόδεμα, οι πρέσες, και αριστερά τους ο διαχωριστήρας, που διαχώριζε το λάδι από τα άλλα στοιχεία. Στο μέσο περίπου του χώρου βρισκόταν η υπόγεια δεξαμενή αποθήκευσης του λαδιού.

|εικ. 4|

Στο χώρο διασώζονται αρκετά από τα απαραίτητα εξαρτήματα που συμπληρώνουν το βασικό εργαλειικό εξοπλισμό του ελαιοτριβείου: οι μποξάδες, οι τρίχινοι σάκοι μέσα στους οποίους έβαζαν τον ελαιοπολτό για να πιεστεί στην πρέσα, και διαφόρου μεγέθους και σχήματος μεταλλικά δοχεία αποθήκευσης λαδιού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το μηχανοκίνητο αυτό λιοτρίβι, εξαιτίας της μεγάλης παραγωγικής δυνατότητας που είχε, ήταν μάλλον η αιτία της εγκατάλειψης των δύο ζωκίνητων ελαιοτριβείων, που σώζονται σε καλή κατάσταση στο βόρειο τμήμα του συγκροτήματος.

Ο χώρος του ελαιοτριβείου καταλαμβάνει **κεντρική θέση** στον οικισμό των Πρασών. Συγκεκριμένα τοποθετείται σε επαφή με την κεντρική πλατεία του οικισμού, στοιχείο που αποδεικνύει την μεγάλη σημασία όπου διαδραμάτιζε ο πρωτογενής τομέας παραγωγής στην καθημερινότητα των κατοίκων.

ΕΙΚ. 6

Το ελαιοτριβείο, που κυρήχθηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο το έτος 1989, βρίσκεται στο κεντρικό τμήμα του οικισμού Αποστόλων του Δήμου Συβρίτου.

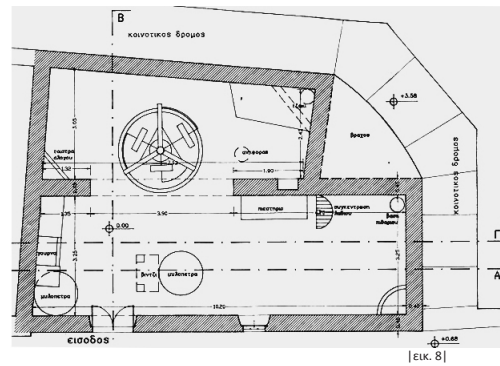
Στην ΒΑ γωνία βρισκόταν κτισμένο απλής μορφής τζάκι απαραίτητο για την θέρμανση του νερού αλλά και των εργαζομένων. Στο βόρειο χώρο και σε επαφή με το νότιο τοίχο βρίσκεται το μεταλλικό πιεστήριο “του χανιώτικου τύπου” της ίδιας εποχής με τον ελαιόμυλο, με τους τέσσερις στύλους και στα δυτικά του η τσιμεντένια γούρνα συγκέντρωσης του λαδιού. Σε δεύτερη χρήση, στον χώρο αυτό, βρίσκονται και άλλες δυο μονολιθικές μυλόπετρες, που πιθανόν άνηκαν σε παλαιότερο ελαιόμυλο του ελαιοτριβείου.

Πρόκειται για ένα πλατυμέτωπο ισόγειο κτίσμα, που από Β, Ν και Δ περιβάλλεται από δρόμο. Με βάση τα λιτά μορφολογικά του χαρακτηριστικά χρονολογείται στον ύστερο 18ο αι.

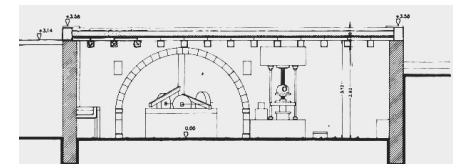
Στην βόρεια πλευρά του, που αποτελεί και την κύρια όψη του, βρίσκονται τα μοναδικά ανοίγματα του: μια χαμηλή τοξωτή θύρα και ένα ορθογώνιο παράθυρο. Το εσωτερικό του χωρίζεται μέσω ενός ημικυκλικού τόξου σε δυο χώρους. Ο νότιος χώρος, διαστάσεων 7x3μ., φέρει στο μέσον του έναν ελαιόμυλο του νεώτερου τύπου (ύστερος 19ος- πρώιμος 20ος αι.) με τρεις ανισομεγέθεις μυλόπετρες πάνω σε κτιστή βάση.

| ΕΙΚ. 7 |

| ΕΙΚ. 8 |

| ΕΙΚ. 9 |

Το ελαιοτριβείο ιδιοκτησίας Πριναράκη βρίσκεται στο ΒΑ τμήμα του οικισμού Χρωμοναστήρι, ο οποίος έχει κηρυχθεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το 1980. Αποτελεί τμήμα ενός μεγάλου οικιστικού συγκροτήματος, που αναπτύσσεται από μια μικρή αυλή. Το ίδιο το ελαιοτριβείο είναι ένα ισόγειο κτίσμα που καταλαμβάνει το βόρειο τμήμα του συγκροτήματος με χαμηλότερο όμως επίπεδο και φέρει δύο χώρους. Ο δυτικός χώρος καλύπτεται με δίριχτη στέγη και ο ανατολικός με μονόριχτη, αποτέλεσμα όμως πρόσφατης επέμβασης ανακαίνισης του κτιρίου.

Τα μορφολογικά του στοιχεία, όπως τα τοξωτά θυρώματα και η σωζόμενη σκαρπωτή γωνία από λαξευτή λιθοδομή, μας παραπέμπουν στον 18ο αι. Τόσο η **βόρεια είσοδος του από την πλατεία**, όσο και η νότια, που επιτρέπει την επικοινωνία με το υπόλοιπο συγκρότημα, οδηγούν στον κύριο χώρο του ελαιοτριβείου. Υψηλό ημικυκλικό τόξο στο μέσο του δωματίου διαχωρίζει τις δραστηριότητες παραγωγής του λαδιού.

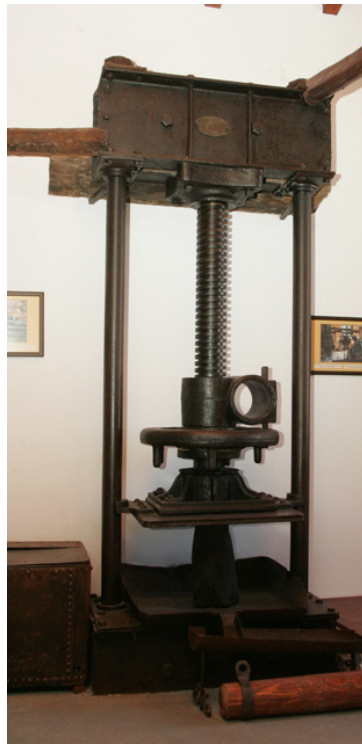
Στο κέντρο του ανατολικού τμήματος βρίσκεται ο ελαιόμυλος που κυριαρχεί στο χώρο. Η κτιστή υψηλή στρώση (βάση), που το άνω μέρος της διατρέχει περιχέιλωμα από λαξευτή λιθοδομή, φέρει τρεις ανισομεγέθεις μυλόπετρες.

|εικ. 10|

Το νότιο τμήμα του χώρου καταλαμβάνει κτιστός ληνός, με δύο στόμια εκροής στην κύρια όψη του. Στην πραγματικότητα, όπως συνηθιζόταν σε αρκετά ελαιοτριβεία, ο χώρος χρησίμευε την περίοδο λειτουργίας του ελαιοτριβείου ως χώρος αποθήκευσης του ελαιοκάρπου και τους θερινούς μήνες ως πατητήρι για την παραγωγή μούστου. Σήμερα, για εξοικονόμηση χώρου, το πατητήρι έχει διαμορφωθεί με ξύλινο πάτωμα στο άνω μέρος, στο οποίο οδηγεί μικρή κλίμακα, ενώ το εσωτερικό του ως αποθηκευτικός χώρος.

Το ελαιοτριβείο τα τελευταία χρόνια, αφού συντηρήθηκε και ανακαινίστηκε από το σημερινό ιδιοκτήτη του, αποτελεί έναν επισκέψιμο χώρο στον οποίο ο επισκέπτης, εκτός από τις ίδιες τις εγκαταστάσεις παραγωγής λαδιού, μπορεί να δει και τα διάφορα άλλα απαραίτητα σύνεργα της διαδικασίας αλλά και σειρά φωτογραφιών που δείχνουν τον τρόπο λειτουργίας του. Στο δεύτερο χώρο, που επικοινωνεί με τον πρώτο με μικρή θύρα, έχουν τοποθετηθεί επίσης χρηστικά, κυρίως, αντικείμενα λαογραφικού ενδιαφέροντος.

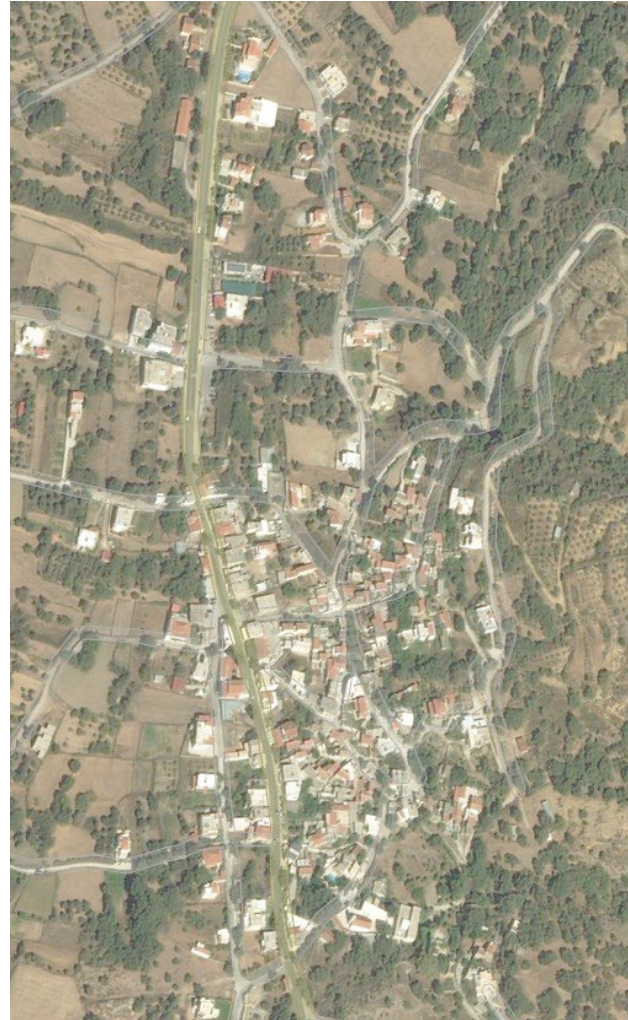
[εικ. 11]

[εικ. 12]

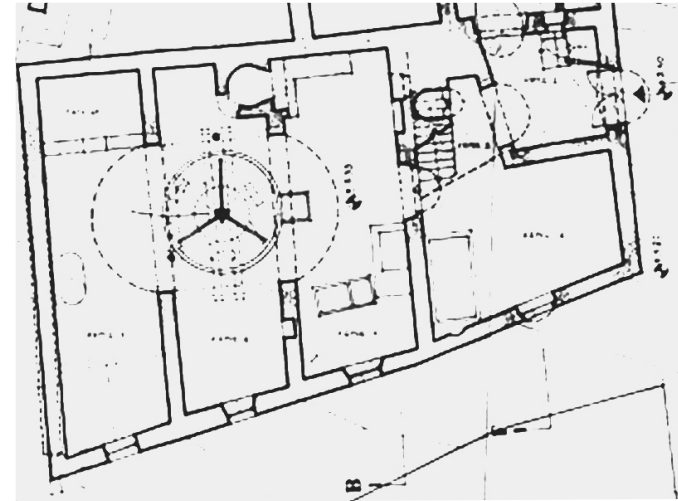
Το δημοτικό ελαιοτριβείο βρίσκεται στο ΒΔ τμήμα του οικισμού και έχει κηρυχθεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το 2000. Αποτελεί μέρος ενός μεγαλύτερου συγκροτήματος του ύστερου 18ου αι. με επεμβάσεις στον 19ο και 20ο αι. Το ίδιο το κτίσμα του ελαιοτριβείου, που λειτουργούσε έως και τα μέσα του 20ου αι., αποτελείται από δυο τμήματα, που χωρίζονται μεταξύ τους με μια μικρή αυλή. Το βόρειο τμήμα είναι ισόγειο και καλύπτεται με δίρριχτη στέγη, ενώ το νότιο είναι διώροφο και φέρει δυο μονόρριχτες στέγες. Το σύνολο του κτίσματος είναι κατασκευασμένο από αργολιθοδομή, ενώ από λαξευτή λιθοδομή, από ντόπιο ασβεστολιθικό πέτρωμα, είναι κατασκευασμένα όλα τα ανοίγματα του ισόγειου, τα τόξα και κάποια ανοίγματα του ορόφου.

Στο νότιο τμήμα βρίσκεται η τοξωτή είσοδος. Στον αύλειο χώρο λίθινη κλίμακα, που στη βάση της βρίσκεται πηγάδι, οδηγεί στον όροφο, όπου βρίσκονται τρία δωμάτια, που αποτελούσαν την κατοικία του ιδιοκτήτη. Τοξωτή θύρα από την αυλή οδηγεί στο βόρειο τμήμα του κτιρίου, που χωρίζεται σε δυο χώρους, από τους οποίους ο πρώτος είχε βοηθητική χρήση.

|εικ. 13|

Ο δεύτερος χώρος, που αποτελεί και τον πυρήνα του ελαιοτριβείου, χωρίζεται μέσω δυο ημικυκλικών τόξων σε τρία τμήματα. Στο νότιο τμήμα βρίσκεται η κτιστή γούρνα διαχωρισμού του λαδιού και η αδρά δουλεμένη ξύλινη βάση του ελαιοπιεστηρίου, που έφερε μεταλλικό αδράχτι (τέλος 19ου- αρχές 20ου αι. Στο κεντρικό τμήμα βρίσκεται η φάμπρικα, που ανήκει στο νεώτερο τύπο του ύστερου 19ου αι. Πάνω στην κτιστή στρώση (βάση) βρίσκονται τρεις μυλόπετρες. Αποθηκευμένες σε μια γωνία σώζονται τέσσερις, διαφορετικού μεγέθους, μυλόπετρες, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η φάμπρικα αρχικά λειτουργούσε με τέσσερις μυλόπετρες. Το ελαιοτριβείο λειτουργούσε έως και τα μέσα περίπου του αιώνα.

[εικ. 14]

[εικ. 15]

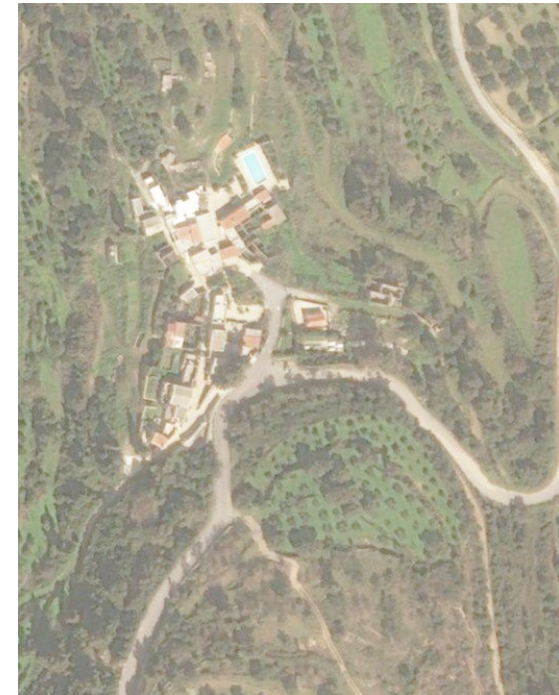
Τα Καψαλιανά ήταν μετόχι της Μονής Αρκαδίου, στο οποίο μέχρι το 1950 η Μονή διατηρούσε 3 ελαιοτριβεία. Η δημιουργία του πρώτου ελαιοτριβείου το πραγματοποιήθηκε το 1763. Ο χώρος γύρω από το ελαιοτριβείο κατά την περίοδο της ακμής του οικισμού φιλοξένησε 13 οικογένειες και 50 κατοίκους.

Ο οικισμός αποτελείται από ένα συγκρότημα εννέα ενετικών κτιρίων που καλύπτουν τα 2/3 του οικισμού. Μονόροφα και διώροφα κτίρια που διατάσσονται γύρω από αυλές και ανάμεσα σε μεγάλες εκτάσεις πράσινου που ανήκουν στο συγκρότημα. Τα κτίρια είναι λιθόκτιστα με ενετική τεχνοτροπία (καμάρες, λίθινα πλαίσια, τζάκια, φουρούσια κλπ). σε ημιερειπωμένη κατάσταση με εμφανή περιγράμματα όπου το κτίριο δεν υπάρχει ατόφιο.

Στο κέντρο του συγκροτήματος των ενετικών κτιρίων βρίσκεται το ελαιοτριβείο όπου σήμερα έχει μετατραπεί σε “Μουσείο ελιάς”.

[εικ. 17]

[εικ. 16]

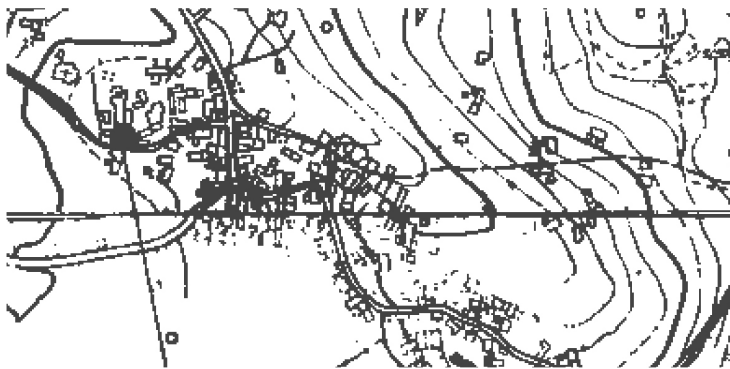

[εικ. 18]

NOMOS XANION

Το ελαιοτριβείο βρίσκεται στο **κεντρικό τμήμα του οικισμού**. Ανήκει στον τύπο του θολοσκέπαστου μονόχωρου κτίσματος. Οι ημικυκλικής διατομής θόλοι του χωρίζονται στο μέσο από ένα ζεύγος χαμηλωμένων τόξων από λαξευτή λιθοδομή, που στηρίζονται σε φαρδύ ορθογώνιο πεσσό.

Ο ανατολικός θόλος, που αποτελεί και τον κύριο εργαστηριακό χώρο, έχει μια τοξωτή είσοδο στο βόρειο τοίχο του, ενώ μια άλλη στον ανατολικό τοίχο, που επικοινωνούσε με τους παράπλευρους χώρους, ξένης ιδιοκτησίας σήμερα, είναι κτισμένη. Στον ίδιο χώρο σώζονται και οι δύο ελαιόμυλοι. Ο ένας ανήκει στον τύπο με την μία μυλόπετρα, που περιστρέφεται πάνω σε μία μονολιθική, κυκλικής διατομής, βάση και ανήκει στην αρχική φάση του κτιρίου, δηλαδή τον 17ο αι. Ο δεύτερος ελαιόμυλος ανήκει στον νεώτερο τύπο του ύστερου 19ου–αρχές 20ού αι. με τέσσερις ανισομεγέθεις μυλόπετρες πάνω σε κτιστή βάση.

|εικ. 20|

|εικ. 19|

Ο τύπος αυτός αντικατέστησε τον παλαιότερο. Πάνω απ' αυτόν σώζεται το μικρό ξύλινο πατάρι, που βρισκόταν η κοφινίδα μέσα στην οποία ρίχνονταν οι προς άλεση ελιές. Η πρόσβαση στο πατάρι γινόταν με μικρή ξύλινη σκάλα, η οποία και σώζεται. Τόσο ο ελαιόμυλος με τη μία μυλόπετρα, όσο και ο άλλος με τις τέσσερις, κινούνταν με ζωική δύναμη, ενώ συνήθως χρειάζονταν δύο με τρία τουλάχιστον άτομα για τη λειτουργία τους. Στον ανατολικό τοίχο βρίσκεται και το τζάκι, μια υψηλή κόγχη κατασκευασμένη στο πάχος του τοίχου, που ήταν απαραίτητο για την θέρμανση του νερού.

[εικ. 21]

[εικ. 23]

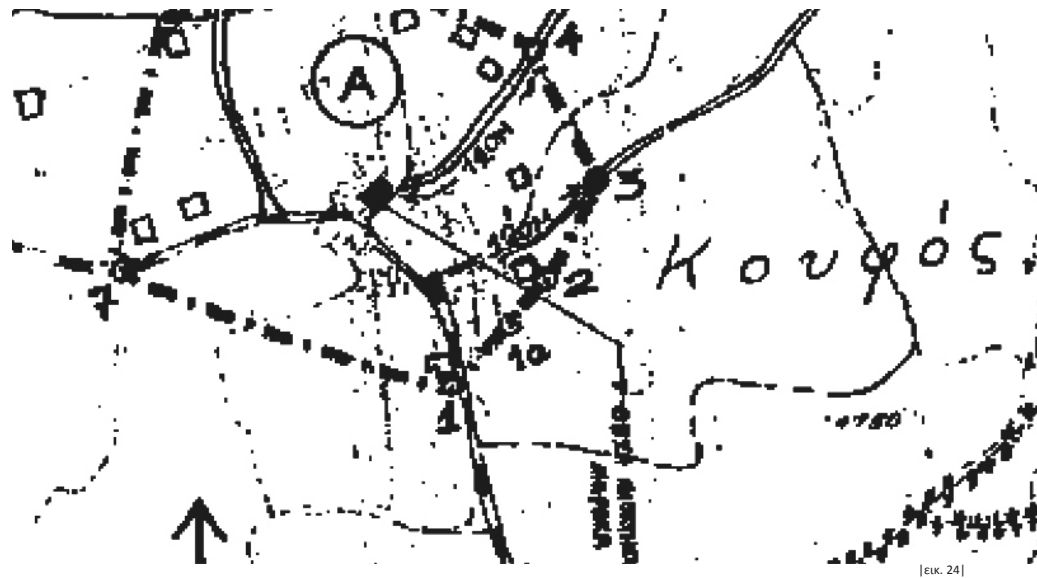

[εικ. 22]

[εικ. 23]

Ισόγειο ελαιοτριβείο βρίσκεται στον οικισμό Κουφό, κατασκευάστηκε σε δύο φάσεις από 1780-1860. Η όλη κατασκευή στηρίζεται σε δύο σειρές από καμάρες που δημιουργούν ενιαίο χώρο. Τα υλικά κατασκευής τους είναι λαξευτή πέτρα της περιοχής. Τα ανοίγματα παρουσιάζουν οριζόντια και τοξωτά παραδοσιακά πρέκια από πέτρα και ξύλο. Η χωροθέτηση του ελαιοτριβείου είναι σε κεντρικό σημείο του οικισμού, στοιχείο που αποδεικνύει την σημασία του για τους κατοίκους.

[εικ. 24]

[εικ. 25]

Το ελαιοτριβείο βρίσκεται στο **νότιο τμήμα του συνεκτικού ιστού του οικισμού**. Πρόκειται για ένα πολύχωρο κτίσμα, το οποίο καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα ενός μεγάλου οικιστικού συγκροτήματος που, δυστυχώς, λόγω της πολύχρονης εγκατάλειψής του βρίσκεται σε ερειπιώδη κατάσταση. Η συνεχής χρήση του για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα πιστοποιείται από τις εκτεταμένες επεμβάσεις που έχει δεχθεί από τον ύστερο 16ο αι., στον οποίο ανήκει ο πυρήνας του, έως και τον 19ο αι. που κατασκευάστηκαν οι κεραμωτές στέγες του.

Η κύρια όψη του, η δυτική, βρίσκεται εντός του μικρού αύλειου χώρου, που περιβάλλει το συγκρότημα από τα δυτικά, και διαμορφώνεται με λίγα ανοίγματα και τη λίθινη κλίμακα πρόσβασης στον όροφο. Ο κύριος εργαστηριακός χώρος (διαστάσεων 12x10μ.) στον άξονα ανατολικά προς δυτικά φέρει στο μέσο του τοξοστοιχία με δύο ημικυκλικά τόξα που ανήκουν όμως σε μεταγενέστερη της αρχικής φάσης, στον ύστερο 17ο αι. Στο νότιο-ανατολικό τμήμα του βρίσκεται ο ελαιόμυλος του νεώτερου τύπου, με τρεις ανισομεγέθεις μυλόπετρες του ύστερου 19ου - πρώιμου 20ού αι.

[εικ. 26]

[εικ. 27]

[εικ. 28]

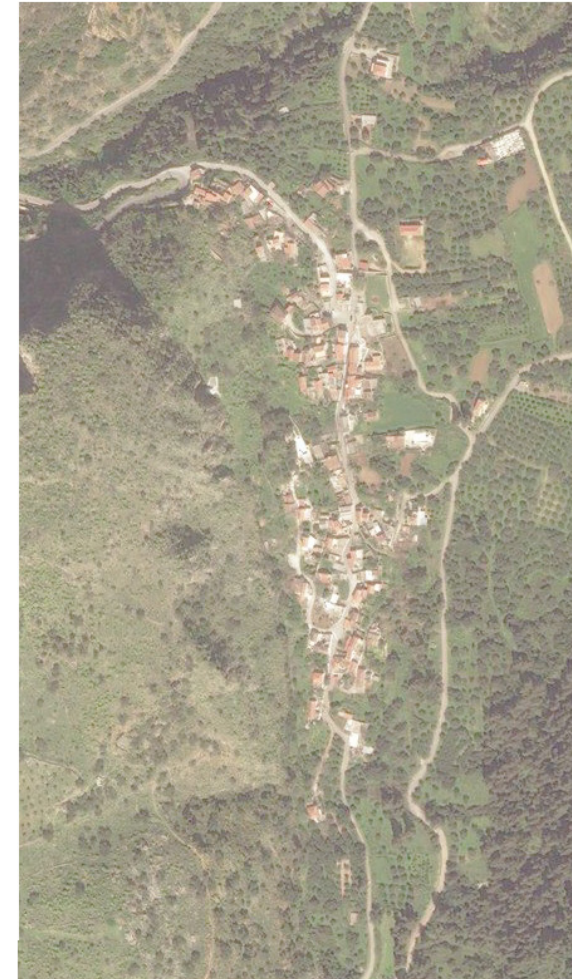
Το ελαιοτρίβειο στους Μαχαιρούς βρίσκεται στο νότιο τμήμα του συνεκτικού πυρήνα του οικισμού, στη συμβολή της κεντρικής αρτηρίας με ένα μικρό εγκάρσιο δρόμο.

Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τον χρονολογούν στον πρώιμο 19ο αι. Είναι θεμελιωμένο μερικώς στο φυσικό βράχο πάνω στον οποίο υψώνεται η βόρεια πλευρά του καθώς και τμήμα της ανατολικής.

Πρόκειται για ένα δίχωρο κτίσμα του οποίου οι δύο χώροι επικοινωνούν με ένα τοξωτό άνοιγμα. Ένα ανάλογο άνοιγμα στην ανατολική πλευρά αποτελεί την κύρια είσοδό του, ενώ ένα μικρότερο, στη βόρεια όψη, **επιτρέπει την επικοινωνία με τον παράπλευρο δρόμο**. Στο μέσο περίπου του νότιου χώρου, που δεν έχει άλλο άνοιγμα πλην της εισόδου, βρίσκεται ο ελαιόμυλος του νεώτερου τύπου (ύστερος 19ος–πρώιμος 20ός αι.). Οι τρεις ανισομεγέθεις μυλόπετρες βρίσκονται πάνω σε υψηλή κτιστή βάση, με περιχέλιωμα από λαξευτή λιθοδομή. Ο βόρειος χώρος, που βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο, φέρει δύο παράθυρα διαφορετικών εποχών, ενώ ένα τοιχισμένο τόξο στο δυτικό του τοίχο δείχνει ότι επικοινωνούσε με άλλους χώρους, που σήμερα αποτελούν τμήμα μιας κατοικίας. Στο χώρο αυτό σώζεται ένα πιεστήριο με τους τέσσερις μεταλλικούς στύλους –ίδιας εποχής με τον ελαιόμυλο– καθώς και τα ξύλινα τμήματα ενός άλλου ανάλογου πιεστηρίου.

|εικ. 29|

|εικ. 30|

NΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Παράδειγμα οικισμού όπου κυρίαρχο ρόλο στην συγκρότηση του οικισμού διαδραματίζει ο οικονομικός χαρακτήρας των κατοίκων και συγκεκριμένα η ενασχόληση τους με τον πρωτογενή τομέα και συγκεκριμένα με την παραγωγή οίνου αποτελούν οι Αρχάνες. Η επέκταση της αμπελοκαλλιέργειας, που στην περίπτωση των Αρχανών πρόκειται για παράδοση από τα Μινωικά χρόνια, τον 20ο αιώνα μετέτρεψε πολλά νοικοκυριά σε μικρές παραγωγικές μονάδες κρασιού, εφόσον επρόκειτο πλέον για ένα εμπορευματοποιήσιμο προϊόν και απαιτούσε οργάνωση. Τα πατητήρια και οι αποθήκες έγιναν απαραίτητα εξαρτήματα του συγκροτήματος της κατοικίας και στον οικισμό των Αρχανών τα συναντούμε στην πλειονότητα των κατοικιών τους.

[εικ. 31]

Οι Αρχάνες βρίσκονται 15 χιλιόμετρα νότια του Ηρακλείου και είναι κτισμένες στους πρόποδες του όρους Γιούχτα. Ο οικισμός είναι ένα ημιαστικό κέντρο με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό ενδιαφέρον. Η σημερινή μορφή του οικισμού δημιουργήθηκε στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα μέσα σε ιδιόμορφες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Οι δύο σπουδαιότεροι χρονικοί περίοδοι για τις Αρχάνες είναι τα Μινωικά χρόνια και η νεότερη εποχή, από την σύσταση της Κρητικής Πολιτείας το 1898 και μετά.

Οι Αρχάνες αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα οικιστικού συνόλου που συνδυάζει τις ιστορικές καταβολές του^[7] με την σύγχρονη ζωή. Ο πρωτογενής τομέας διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στον οικισμό των Αρχανών από την Μινωική κιόλας εποχή. Με βασικό παραγωγικό προϊόν το κρασί οι κάτοικοι προσαρμόζουν την καθημερινότητα τους στη συγκεκριμένη παραγωγική διαδικασία. Ως αποτέλεσμα αυτού εντοπίζονται, στον οικισμό στην πλειονότητα τους, κατοικίες όπου στο εσωτερικό τους υπάρχει ένα ή και περισσότερα πατητήρια (ληνοί). Το αξιοσημείωτο στην περίπτωση των Αρχανών είναι η μορφολογία των κατοικιών σε συνδυασμό με την χωροθέτηση του πατητηριού στην κατοικία.

^[7] Νεολιθική περίοδος (6000 - 3000 πΧ)
 Προανακτορική περίοδος (3000 - 1900 πΧ)
 Περίοδος των παλιών ανακτόρων (1900 - 1700 πΧ)
 Περίοδος των νέων ανακτόρων (1700 - 1450 πΧ)
 Μετανακτορική περίοδος (1450 - 1100 πΧ)
 Υπομινωική - Πρωτογεωμετρική περίοδος (1100 - 900 πΧ)
 Γεωμετρική - Ανατολίζουσα Περίοδος (900 - 650 πΧ)
 Αρχαϊκή περίοδος (650 - 500 πΧ)
 Κλασική περίοδος (500 - 330 πΧ)
 Ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδος (330 - 323 μΧ)
 Βυζαντινή εποχή και μεταγενέστεροι χρόνοι

Κατοικίες

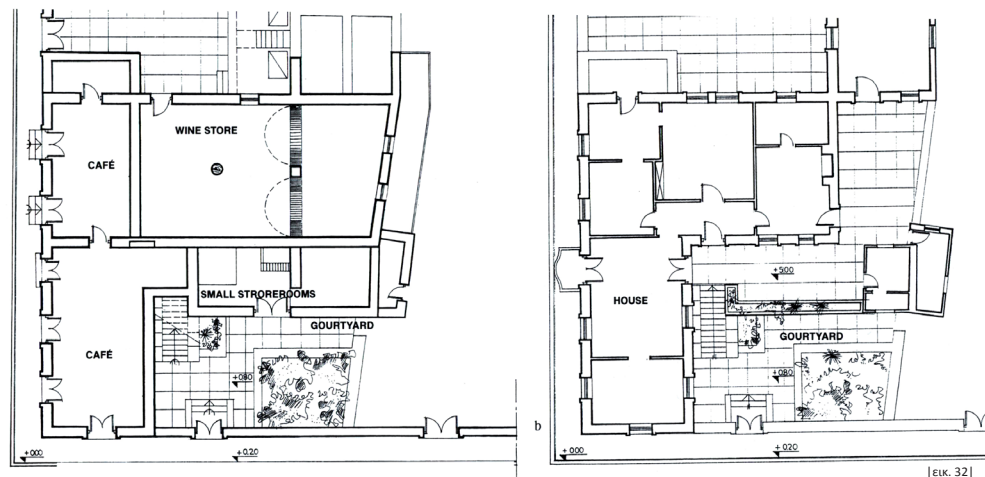
Το παραδοσιακό Αρχανιώτικο σπίτι συνδυάζει το νεοκλασικό και την αγροτική κατοικία. Αντικατοπτρίζει δηλαδή την ιδιαιτερότητα της αρχανιώτικης κοινωνίας που συνδυάζε και συνδυάζει ακόμη και σήμερα, την αγροτική με την εμπορική δραστηριότητα. Συναντάμε σπίτια χτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο δημιουργώντας ένα πυκνοκατοικημένο σύνολο με ελάχιστη διασπορά.

Τα οικοδομήματα είναι ισόγεια ή έχουν μόνο έναν όροφο. Είναι λιθόκτιστα και έχουν επιμελημένη δόμηση και αδρούς, καθαρούς όγκους. Στεγάζονται συνήθως με ξύλινες τετράριχτες κεραμοσκεπείς στέγες.

Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα στοιχεία των κατοικιών ήταν τα λιθόκτιστα πατητήρια, χώροι όπου πατούσαν τα σταφύλλια και έφτιαχναν τον μούστο για την παραγωγή του κρασιού. Πατητήρια υπήρχαν σχεδόν σε όλα τα σπίτια των Αρχανών.

Παράδειγμα κατοικίας με πατητήρι

Στο ισόγειο της κατοικίας υπάρχουν δύο καφενεία με πρόσοψη στον κεντρικό δρόμο προς Ηράκλειο συνολικής επιφάνειας 110m² καθώς και χώροι που εξυπηρετούν τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων. Συγκεκριμένα, υπάρχουν, πλυσταριό με δεξαμενή νερού, φουρνόσπιτο, αποθήκη εργαλείων, στάβλος καθώς και τέσσερα πατητήρια συνολικής επιφάνειας 55m², δύο μεγάλες υπόγειες δεξαμενές για την ωρίμανση του μούστου και μια μεγάλη αποθήκη διαστάσεων 14m X 8m όπου τοποθετούσαν τα βαρέλια του κρασιού πάνω σε ειδικές βάσεις^[8].

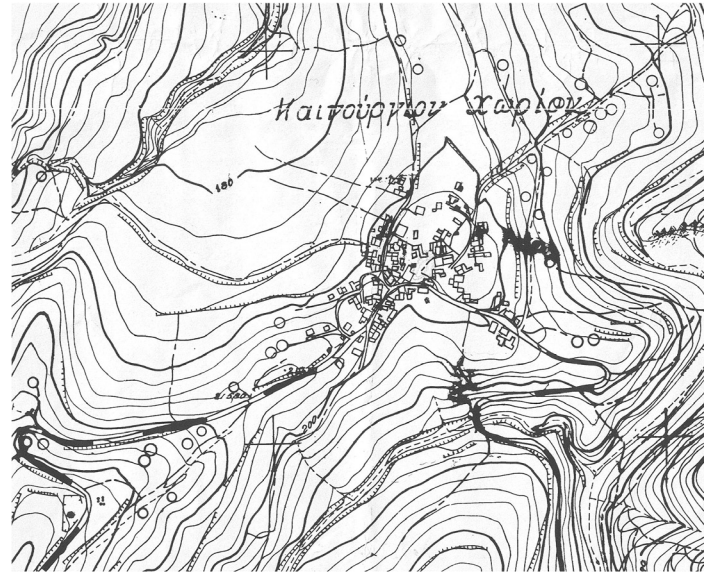
^[8] Χρυσούλα Τζομπανάκη, Οι Αρχάνες και η αρχιτεκτονική τους, περίοδος νεώτερων χρόνων, εκδ. Χρυσούλα Τζομπανάκη, Ηράκλειο, Οκτώβριος 2002

Το Καινούργιο Χωριό βρίσκεται 17 χιλιόμετρα νότιο - ανατολικά της πόλης του Ηρακλείου. Πρόκειται για ένα αγροτικό οικισμό όπου οι κάτοικοι του ασχολούνται κυρίως με την καλλιέργεια του αμπελιού από τα Βυζαντινά κιόλας χρόνια.

Το χαρακτηριστικό στοιχείο του οικισμού είναι η χωροθέτηση του συγκροτήματος των πατητηριών, στο βόρειο άκρο του οικισμού, αλλά και ο χαρακτήρας του συγκροτήματος όντας **δημόσιος** σε αντίθεση με την πλειονότητα των οικισμών όπου τα πατητήρια εντοπίζονται κυρίως στο εσωτερικό της κατοικίας.

Ενετικά Πατητήρια

Αποτελούνται από τρεις μεγάλους πετρόκτιστους ληνούς (πατητήρια), με τρία υπολήνια (ντοχειά), ένα για κάθε ληνό. Ενας πέτρινος κρουνός (κουτσουνάρι) συνδέει κάθε πατητήρι με το ντοχειό του. Οι τρεις ληνοί με τα υπολήνια αποτελούν ένα ενιαίο κτίσμα, το οποίο έχει διαστάσεις 11 X 5,50 X 3,50 μέτρα. Η πρόσοψη κάθε πατητηριού έχει ένα μεγάλο τοξωτό παράθυρο. Στους δυο εσωτερικούς τοίχους (μεσότοιχους) υπάρχουν ορθογώνια παράθυρα για να επικοινωνούν οι ληνοβάτες. Στο βόρειο και νότιο εξωτερικό τοίχο υπάρχουν μικροί αεραγωγοί για να αερίζονται τα κρασοστάφυλα. Τα πατητήρια είναι κτισμένα σε τέτοιο σημείο ώστε το ανατολικό μέρος τους είναι στο ίδιο επίπεδο με το έδαφος.

[εικ. 33]

[εικ. 34]

Ο οικισμός της Πόμπιας ανήκει στον δήμο Φαιστού της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου που βρίσκεται στην Περιφέρεια Κρήτης, σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση της Ελλάδας όπως διαμορφώθηκε με το πρόγραμμα “Καλλικράτης”. Έχει υψόμετρο 143μ και σύμφωνα με την απογραφή του 2011 αριθμεί 1038 κατοίκους.

Για πρώτη φορά συναντάμε τον οικισμό σε έγγραφο του Δουκικού Αρχείου του Χάνδακα το 1393 με την ονομασία casale Bombea και ήταν φέουδο της οικογένειας του Nic. Cavalarius quodam Marini. Επίσης αναφέρεται στην επαρχία Καινούργιου το 1577 από τον Fr. Barozzi ως Bobbia, από τον Καστροφύλακα το 1583 ως Bombea με 399 κατοίκους και από τον Βασιλικάτα το 1630 με την ίδια ονομασία.

Στην πρώτη τούρκικη απογραφή τους 1671 αναγράφεται ως Robya με 131 χαράτσια (79 πλουσίων, 42 μεσαίας τάξεως και 10 πτωχών οικογενειών).

Ο οικισμός σήμερα αριθμεί **5 ελαιοτριβεία** εκ των οποίων τα τρία βρίσκονται σε ερειπωμένη κατάσταση.

01. Ελαιουργείο ιδιοκτησίας Εμμανουήλ Μπαστάκη, 19ος αιώνας
02. Ελαιοτριβείο ιδιοκτησίας Κουμαντάκη, 19ος αιώνας
03. Ελαιοτριβείο ιδιοκτησίας Αναστασίας Αλιφιεράκη, τέλη 18ου αρχές 19ου αιώνα
04. Ελαιοτριβείο ιδιοκτησίας Μιχαήλ Σιβιανάκη, τέλη 19ου αιώνα
05. Ελαιοτριβείο Θεόδωρου Τσακινάκη, 19ος αιώνας

02

04

01

03

05

[εικ. 35]

B ΜΕΡΟΣ

“Η ανώνυμη αρχιτεκτονική αλλά και το ελληνικό τοπίο αποτελούν τα θεμέλια για να κτιστεί μια σύγχρονη αρχιτεκτονική”

Άρης Κωσταντινίδης

Στοιχεία που καθορίζουν την μορφή της κατοικίας σύμφωνα με τον Amos Rapoport είναι οι ανάγκες της οικογένειας, το μέγεθος, η τοποθεσία και το κλίμα. Οι ανάγκες της οικογένειας είναι σαφώς και οικονομικές. Στην περίπτωση της αγροτικής οικογένειας τα προϊόντα παραγωγής, π.χ. λάδι, κρασί, μπορούν να καθιστούν ικανά να επηρεάσουν την μορφολογία του χώρου της κατοικίας.

Όσο πιο πολύπλοκος γίνεται ο πολιτισμός, τόσο αυξάνεται και η διαφοροποίηση των τύπων κτιρίων και του αστικού χώρου, ώσπου ο διαχωρισμός των χρήσεων αποκορυφώνεται με την σημερινή αυστηρή μέθοδο καθορισμού ζωνών.

Οι κατοικίες δείχνουν ξεκάθαρα την σχέση μορφής και τρόπου ζωής. Τα σπίτια μας παρέχουν τον καλύτερο τρόπο να κατανοήσουμε την συσχέτιση του συστήματος σπίτι - οικισμός - τοπίο - τρόπος ζωής.

Τα δείγματα της ανώνυμης παραδοσιακής αρχιτεκτονικής εκφράζουν τις ανάγκες και τις επιθυμίες των ανθρώπων, καθώς και τις απαιτήσεις του πολιτιστικού περιβάλλοντος όπου ανήκουν. Τα κτίσματα που προκύπτουν είναι η αλληλεπίδραση του ανθρώπου με την φύση.

Τα χαρακτηριστικά του ατόμου προσανατολίζονται στην φύση του, τις φιλοδοξίες, την κοινωνική οργάνωση, τον τρόπο ζωής του, τους οικονομικούς πόρους του, την προσωπικότητα του^[9].

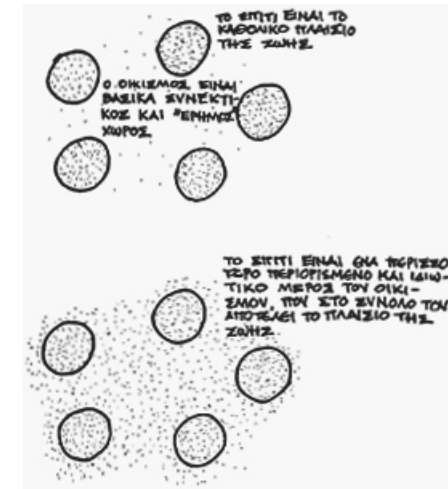
Οι οικισμοί μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες,

τους **δισπαρμένους** και τους **συγκεντρωμένους**.

Στην περίπτωση των δισπαρμένων οικισμών οι δραστηριότητες στην καθημερινότητα των κατοίκων λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό της κατοικίας σε αντίθεση με τους συγκεντρωμένους οικισμούς όπου μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσα σε χώρο του ίδιου του οικισμού.

Στην κατηγορία των συγκεντρωμένων οικισμών διακρίνουμε δύο περιπτώσεις. Στην πρώτη πλαίσιο ζωής θεωρείται ο οικισμός και το σπίτι μέρος του ζωτικού χώρου, περισσότερο ιδιωτικό. Στην δεύτερη περίπτωση το σπίτι είναι στην πραγματικότητα το πλαίσιο ζωής ενώ ο οικισμός είναι στοιχείο δευτερεύουσας σημασίας για τους κατοίκους.

Όσον αφορά τους συγκεντρωμένους οικισμούς και τα προϊόντα του πρωτογενή τομέα (ελαιόλαδο, οίνος) παρατηρούμε ότι καταφέρνουν να αντιστοιχίζονται στις δύο διαφορετικές κατηγορίες των συγκεντρωμένων οικισμών. Στην περίπτωση του ελαιολάδου παρατηρούμε στους οικισμούς μεγάλο αριθμό ελαιοτριβείων δημόσιου χαρακτήρα, όπου αυτό σημαίνει πως πλαίσιο ζωής αποτελεί ο ίδιος ο οικισμός. Αντίθετα, για την παραγωγή του κρασιού

[εικ. 36]

[9] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 21-27

στην πλειονότητα τους, πλαίσιο ζωής αποτελούν οι χώροι της κατοικίας ενώ ο οικισμός λειτουργεί σαν πέρασμα για την σύνδεση των διαφόρων χρήσεων που περιέχονται σε αυτόν.

Τα σύνολα που συγκροτούν οι κατοικίες στο χώρο, καθώς δεν συναντώνται συνήθως ως μεμονωμένα κτίσματα, αποτελούν τους συνοικισμούς ή οικισμούς. Εκεί οι κατοικίες κτίζονται πυκνά, με μικρή απόσταση μεταξύ τους, για να έχει

συνεκτικότητα ο χώρος, και οι κάτοικοί τους αναπτύσσουν κοινωνικές αλλά και εργασιακές, στο πλαίσιο των παραγωγικών ασχολιών τους, σχέσεις και συναναστροφές. Οι χώροι ανάμεσα στις κατοικίες διαμορφώνονται σύμφωνα με αυτές τις σχέσεις, προς εξυπηρέτηση των κατοίκων και οικειοποιούνται από αυτούς σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιτυγχάνεται η οργανική ενότητα του δημόσιου και του ιδιωτικού. Προκύπτουν έτσι δρόμοι, στην ουσία ένα δίκτυο από μονοπάτια – αρτηρίες, που συνδέουν τα κτίσματα – κύτταρα του οικισμού και συχνά γίνονται προέκτασή τους, αποσαφηνίζοντας τα όρια των ιδιοκτησιών και δημιουργώντας μια κοινή ζώνη αλληλεπιδράσεων, πλατείες για τη συγκέντρωση και συναναστροφή με την ουσιαστική τους σημασία, αλλά και χώροι εμπορικών συναλλαγών, αναψυχής και άλλων συλλογικών δραστηριοτήτων. Είναι χαρακτηριστική η διαβάθμιση που διακρίνεται ανάμεσα στο δημόσιο και στον ιδιωτικό χώρο, με ένα σύνολο μεταβατικών χώρων, οι οποίοι εξυπηρετούν στην καλύτερη επικοινωνία μεταξύ των κτισμάτων, χωρίς να χάνεται η ιδιωτικότητα της κάθε κατοικίας.

Συχνά ακόμα και τα δώματα των κατοικιών αποτελούν τέτοιους χώρους, καθώς είναι βατά και μπορεί κανείς να περπατήσει πάνω σε αυτά, όπως στους πεζόδρομους.

Η έννοια του οικισμού συνδέεται λοιπόν στενά με τα κτίσματα που τον συγκροτούν, που είναι στην πλειοψηφία τους κατοικίες. Για να μπορούμε να αναφερθούμε σε οικισμό πρέπει αυτός να περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό κατοικιών αλλά και κατοίκων – νοικοκυριών και βέβαια οι κάτοικοί του αυτοί να έχουν αναπτύξει κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις μεταξύ τους.

Κατανοούμε λοιπόν ότι η συγκρότηση ενός οικισμού αλληλεπιδρά σε μεγάλο βαθμό με τους κοινωνικό-πολιτιστικούς παράγοντες που επηρεάζουν την διαμόρφωση του οικισμού, ενώ σαν συνδετικός κρίκος λειτουργεί ο πρωτογενής τομέας καθώς δημιουργεί κοινωνικές, εργασιακές, οικονομικές, και πολιτισμικές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων.

Η κατοικία της υπαίθρου σε αντίθεση με την αστική κατοικία

Διακρίνεται σημαντική διαφοροποίηση των κατοικιών της πόλης από τις κατοικίες της υπαίθρου, των χωριών. Αυτή η διαφοροποίηση πηγάζει κυρίως από την απασχόληση των κατοίκων.

Ο αστικός πληθυσμός ασχολείται με τον αστικό τομέα εργασιών, δηλαδή τη βιοτεχνία, τη βιομηχανία, τις κατασκευές, τις μεταφορές, τη διοίκηση, το εμπόριο, τις τράπεζες, τον τουρισμό κ.ά., ενώ ο πληθυσμός της υπαίθρου ασχολείται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη δασοκομία, την αλιεία κ.ά., ανάλογα με τον τόπο.

Έτσι η ζωή στα χωριά έχει άμεση σχέση και συνάφεια με την εργασία των κατοίκων τους και κατά συνέπεια και οι κατοικίες

αποκτούν άμεση χωρική, και όχι μόνο, ανταπόκριση με τις επαγγελματικές ασχολίες του κάθε χρήστη. Υπάρχουν παραδείγματα δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται μέσα στην ίδια την αγροτική κυρίως κατοικία, όπως η επεξεργασία και έπειτα αποθήκευση της σοδειάς. Στην πόλη, αντίθετα, στη σύγχρονη αστική κατοικία, ο διαχωρισμός της κατοίκησης και της εργασίας είναι σαφής, καθώς υπάρχουν ειδικοί επαγγελματικοί χώροι για όλες τις ασχολίες.

Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι ότι ο κάτοικος της πόλης δεν αποφασίζει για ζητήματα σχετικά με την κατοικία του, ενώ ο κάτοικος της υπαίθρου, όχι μόνο αποφασίζει γι' αυτήν αλλά συχνά την κατασκευάζει και ο ίδιος σύμφωνα με τις προσωπικές του ανάγκες.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη λειτουργική συγκρότηση της κατοικίας

Η κατοικία εξυπηρετεί πρωταρχικές ανάγκες, όπως έχει αναφερθεί. Αυτές είναι ανάγκες διαβίωσης, βιολογικές, πνευματικές, ψυχικές και κοινωνικές ανάγκες, οι οποίες όμως είναι διαφορετικές σε σημασία ανάλογα με την κοινωνία, τον τόπο και την εποχή στα οποία αναφερόμαστε.

Οπότε η μορφή και η οργάνωση της κατοικίας εξαρτώνται αρχικά από κοινωνικοπολιτισμικούς παράγοντες, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ποικίλων τυπολογιών κατοικίας. Οι απαιτήσεις για τους χώρους μιας κατοικίας, που διαφοροποιούν τη μία από την άλλη, ορίζονται σε σημαντικό

βαθμό από τη συγκρότηση της οικογένειας, δηλαδή αν είναι διευρυμένη με το ζευγάρι, τα παιδιά και συγγενικά ή άλλα πρόσωπα, πυρηνική με το ζευγάρι και τα παιδιά ή και σήμερα πια μονογονεϊκή με έναν γονέα και παιδιά. Επίσης, η διαφορά της θέσης των γυναικών από τη θέση των ανδρών, ανέκαθεν στην κοινωνία, δημιούργησε την ανάγκη για έναν ιδιαίτερο ιδιωτικό χώρο γι' αυτές, για όσο έμεναν κλεισμένες στο σπίτι, από την αρχαιότητα ως τη βιομηχανική επανάσταση, που συνέβαλε αρκετά στη χειραφέτησή τους. Συχνά μάλιστα συναντώνται στο παρελθόν ειδικά σχεδιασμένα παράθυρα και πόρτες προς αποφυγή των αδιάκριτων βλεμμάτων περαστικών και επισκεπτών. Το στοιχείο της κοινωνικότητας είναι ένας ακόμη παράγοντας που φαίνεται να επηρεάζει την διαμόρφωση της κατοικίας αλλά και ολόκληρου του οικισμού. Χαρακτηριστικά η προϊστορική Κρήτη μας παρέχει ένα καλό παράδειγμα περιοχής η οποία μάλλον πρέπει να αποδοθεί στα έντονα κοινωνικά ένστικτα των κατοίκων^[10].

Διαφορές στην τυπολογία των κατοικιών μπορούν να προκύψουν ακόμα και από την ανάγκη προσαρμογής σε διαφορετικές κλιματικές συνθήκες. Έτσι άλλοι τύποι σπιτιών συναντώνται στα ορεινά μέρη της Ελλάδας και άλλοι στα νησιά της, ενώ διαφορετικοί τύποι προκύπτουν και από την επιλογή του σωστού προσανατολισμού και ηλιασμού σε συνδυασμό με τα υλικά που υπάρχουν και χρησιμοποιούνται.

Η τοποθεσία και το ανάγλυφο του εδάφους επηρεάζουν λοιπόν τη μορφή της κατοικίας, η οποία μάλιστα παλαιότερα, στις προβιομηχανικές κοινωνίες, κτιζόταν αφού πρώτα επιλεγόταν ο τόπος των

καλλιιεργειών των ανθρώπων, στη σωστή θέση και απόσταση, δίδοντας στην επιλογή του τόπου εγκατάστασής τους τελετουργικό χαρακτήρα. Επίσης, αυτές οι κατοικίες οργανώνονταν με βάση τις οικονομικές δραστηριότητες και τις ασχολίες των ενοίκων τους. Υπήρχε δηλαδή ειδικός χώρος, πολύ σημαντικός, για την αποθήκευση των προϊόντων, ενώ κάθε παραγωγική δραστηριότητα απαιτούσε διαφορετικούς χώρους, όπως ήταν για παράδειγμα χώροι διαμορφωμένοι για ελαιοπαραγωγούς, για οινοπαραγωγούς, για υιοτέχνες αλλά και πολλοί άλλοι^[11].

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές πόσο παράγοντες συντελούν στη δημιουργία πολύ διαφορετικών μεταξύ τους κατοικιών, ακόμα και στον ίδιο τόπο, στην ίδια κοινωνία και πόσο τελικά η λειτουργία επηρεάζει τη μορφή και οι ανάγκες τις απαιτήσεις, ανάλογα πάντα με το υπάρχον χρονικό πλαίσιο.

ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ

Το ελαιολάδο και το κρασί αποτελούν στοιχεία που προάγουν πολιτισμό σε κάθε κοινωνία η οποία τα αξιοποιεί με κατάλληλες πρακτικές. Το νησί της Κρήτης από τα Μινωικά κιόλας χρόνια δείχνει να ενδιαφέρεται για αυτά τα δύο προϊόντα όπου καταλαμβάνουν στην πλειονότητα της την καλλιιεργήσιμη γη του νησιού.

Τα συγκεκριμένα παραγωγικά προϊόντα καταφέρνουν να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό

ρόλο ακόμη και σήμερα στο νησί, αφενός λόγω της παραγωγικής διαδικασίας με σκοπό την παραγωγή του ελαιολάδου και του κρασιού αντίστοιχα, αφετέρου με τα κτίρια (ελαιοτριβεία, οινοποιεία, πατητήρια, φάμπρικες) τα οποία στέγαζαν τις παραγωγικές διαδικασίες, τα οποία παραμένουν μέχρι σήμερα είτε εγκαταλελειμμένα είτε λειτουργούν ως χώροι μουσειακοί πολιτισμικής αξίας και λαογραφικού χαρακτήρα.

“Ο ιδιοκτήτης αγρότης συμμετέχει σημαντικά στη διαδικασία σχεδιασμού, δεν είναι απλά ένας καταναλωτής σε αντίθεση με τον κάτοικο της πόλης, όπου η συμμετοχή του όσο πάει και λιγοστεύει με την αστικοποίηση και την εξειδίκευση”^[12].

Στον Πρωτογενή τομέα η Κρήτη συμβάλλει με ποσοστό (9,53%) στην προστιθέμενη αξία του κλάδου σε επίπεδο χώρας (ΕΛ.ΣΤΑΤ. 2012-). Υπάρχουν, όμως, ακόμα σημαντικά περιθώρια βελτίωσης της παραπάνω τιμής, εστιάζοντας σε θέματα τυποποίησης, προβολής και προώθησης των ποιοτικών αγροτικών προϊόντων της Κρήτης. Η πτώση της προστιθέμενης αξίας στη γεωργία

[10] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 50

[11] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 72-117

[12] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 14

[13] Περιφέρεια Κρήτης, Οικονομία, http://www.crete.gov.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1891&lang=el#WND7xW_yiM8

εξηγείται σε ένα βαθμό από την εγκατάλειψη κάποιων παραδοσιακών καλλιεργειών, όπως η αμπελοκαλλιέργεια, σε συνδυασμό με τη συνεχή πτώση των τιμών του ελαιολάδου και ορισμένων κηπευτικών προϊόντων. Οι περιοχές στις οποίες σημειώνεται πτώση στη γεωργία είναι εκείνες που παρατηρείται η μεγαλύτερη ανάπτυξη στον τουρισμό. Ο μαζικός τουρισμός αυξάνει μεν τα έσοδα, αλλά συμβάλλει, επίσης και στη δημιουργία ανισορροπιών. Ενώ οι πλέον αναπτυγμένες περιοχές κατά μήκος των βορείων, κυρίως, ακτών του νησιού εξακολουθούν να αναπτύσσονται, οι αγροτικές περιοχές στην ενδοχώρα φθίνουν και η οικονομική τους κατάσταση επιδεινώνεται^[13].

ΕΛΑΙΟΛΑΔΟ

Η ενασχόληση των κατοίκων με το λάδι και το κρασί καταφέρει να εισχωρήσει στην καθημερινότητα των κατοίκων, να επηρεάζουν τον τρόπο ζωής τους, την διάρθρωση των οικισμών ακόμη και τον χώρο κατοικίας τους. Χαρακτηριστικά παρατηρούμε οικισμούς κυρίως στους νομούς Χανίων και Ρεθύμνης όπου τα ελαιοτριβεία είτε δημόσια είτε ιδιωτικά τοποθετούνται σε κεντρικά σημεία των οικισμών, συνήθως σε επαφή με την κεντρική πλατεία του χωριού ή με την κεντρική οδική αρτηρία του.

ΟΙΝΟΣ

Στην περίπτωση της οινοποιίας έχουμε διαφορετική προσέγγιση από τους κατοίκους. Είναι λιγότερες οι περιπτώσεις οικισμών όπου διακρίνουμε δημόσια οινοποιεία (πατητήρια). Όσον αφορά τους οικισμούς που έχουν αναφερθεί, χώρος του οινοποιείου με δημόσιο χαρακτήρα εντοπίζεται μονάχα στο Καινούργιο χωριό (νομός Ηρακλείου).

Στην πλειονότητα τους οι χώροι των πατητηριών τοποθετούνται στο εσωτερικό της κατοικίας συνήθως στο ισόγειο, στην περίπτωση των διώροφων κατοικιών. Ενδιαφέρον περιέχουν οικισμοί όπου παρατηρείται η ύπαρξη ενός ή και περισσότερων πατητηριών (Αρχάνες), στο εσωτερικό της κατοικίας.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Κοινωνικοπολιτισμικές δυνάμεις και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής.

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ

Ο καθορισμός της τοποθεσίας και η μορφή του κτίσματος προκύπτουν από την δράση κοινωνικών παραγόντων, όπως για παράδειγμα η σχέση με την φύση. Η κατάλληλη εύρεση της τοποθεσίας για τους οικισμούς της Κρήτης πραγματοποιείται με βασικό στόχο και σκοπό την αλληλεπίδραση του οικισμού με το φυσικό τοπίο αλλά και του ατόμου με την κατοικία του. Επιπλέον, κύριο μέλημα των κατοίκων είναι η όσο το δυνατόν μικρότερη εκμετάλλευση της καλλιεργήσιμης γης με σκοπό την συγκρότηση του οικισμού.

Ο πρωτογενής τομέας διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στην ζωή των Κρητικών. Η σχέση του ατόμου με την πρωτογενή παραγωγή και συγκεκριμένα η ενασχόληση των κατοίκων με το ελαιόλαδο και το κρασί, επηρεάζει την επιλογή της τοποθεσίας όπου με τη σειρά της είναι ένας παράγοντας που επιδρά στην μορφή του σπιτιού αλλά και στην συνολική συγκρότηση του οικισμού. Οπότε παρατηρούμε σχέσης αλληλεπίδρασης μεταξύ της τοποθεσίας και του πρωτογενή τομέα παραγωγής.

ΚΛΙΜΑ

Το κλίμα λειτουργεί ως μία κοινωνικοπολιτισμική δύναμη όπου επηρεάζει την μορφολογία της κατοικίας αλλά και την δημιουργία του κάθε οικισμού. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο πρωτογενής τομέας συνεργάζεται απόλυτα με τις κλιματικές συνθήκες όπου επικρατούν σε κάθε περιοχή με σκοπό την εκμετάλλευση του κλίματος τόσο για την καλύτερη παραγωγή λαδιού και κρασιού αντίστοιχα όσο και στην μορφή που θα έχει ο οικισμός είτε για την προστασία του από τις καιρικές συνθήκες είτε για την αξιοποίηση τους.

ΑΜΥΝΑ

Ο αμυντικός χαρακτήρας είναι ικανός να καθορίσει την μορφή της κατοικίας αλλά και ολόκληρου του οικισμού. Επιπλέον καθορίζει τον τρόπο συγκατοίκησης οικογενειών το μέγεθος των χώρων, την ύπαρξη ή μη ανοιγμάτων καθώς και την διαμόρφωση εξωτερικών χώρων. Τα ανεξάρτητα από την κατοικία αλλά και μερικές φορές από τον οικισμό, κτίσματα θα ήταν κυρίως αγροτικές αποθήκες, αλώνια, πατητήρια, φάμπρικες.

Το στοιχείο που βοηθάει στην αναζήτηση του αμυντικού χαρακτήρα τόσο των κατοικιών όσο και των οικισμών είναι ο πρωτογενής τομέας παραγωγής και συγκεκριμένα η χωροθέτηση του ελαιοτριβείου ή του πατητηριού, όπου μπορεί να είναι είτε στο εσωτερικό της κατοικίας είτε στην αυλή της, διαφορετικά σε ένα κεντρικό σημείο του οικισμού αλλά και εκτός του οικισμού.

[14] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 108

Η χωροθέτηση του πρωτογενούς τομέα είναι ικανή να προβάλλει τον αμυντικό χαρακτήρα των οικισμών αλλά και τα κοινωνικά ένστικτα των κατοίκων. Η άμυνα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον καθορισμό της μορφής αλλά δεν εξηγεί πλήρως την μορφή σύμφωνα με τον Amos Rapoport. Χρειάζεται να εξετάσουμε το στοιχείο της επιλογής όπως εκφράζεται με την *επιθυμία συγχρωτισμού* ^[15].

Στην Κρήτη η πυκνότητα των περισσότερων οικισμών της δεν ευθύνεται αποκλειστικά στην ανάγκη για άμυνα αλλά στα έντονα κοινωνικά ένστικτα των κατοίκων, μία κοινωνικότητα όπου παρατηρείται σε ολόκληρη τη Μεσόγειο.

Παρατηρούμε λοιπόν λιγοστά απομονωμένα αγροκτήματα στην Κρήτη παρά μόνο όσο κατοικούνται ορισμένες εποχές του χρόνου σε ορεινές περιοχές (μιτάτα).

Κατά κανόνα η κατοικία του Κρητικού βρίσκεται μέσα στο χωριό όπως και κατά κανόνα το ελαιοτριβείο και το πατητήρι βρίσκονται σε κεντρικό σημείο του οικισμού και στο εσωτερικό της κατοικίας αντίστοιχα, τις περισσότερες φορές.

Είναι λοιπόν επιλογή του κατοίκου η χωροθέτηση του χώρου εργασίας του (ελαιοτριβείο, πατητήρι) κοντά στον χώρο κατοικίας του και όχι δίπλα στο χωράφι του ή το αμπέλι του για παράδειγμα, αλλά και επιλογή του είναι η χωροθέτηση της κατοικίας του σε επαφή με τις υπόλοιπες κατοικίες του οικισμού.

Κατανοούμε λοιπόν πως το στοιχείο της άμυνας δεν μπορεί από μόνο του να εξηγήσει στο μέγιστο βαθμό την μορφή της κατοικίας και του οικισμού, χρειάζεται η μελέτη και των υπόλοιπων παραγόντων. Μεγάλη σημασία έχει το στοιχείο της επιλογής της μεθόδου άμυνας που θα χρησιμοποιηθεί^[16]. Ο πρωτογενής

τομέας λειτουργεί σε αυτή την περίπτωση ως ένας ακόμη παράγοντας προβολής και απόδειξης της κοινωνικότητας των κατοίκων.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Η σπουδαιότητα των οικονομικών παραγόντων για την διαμόρφωση κτισμάτων είναι μεγάλη. Στην περίπτωση της αγροτικής οικονομίας, η χρήση των παραγωγικών πόρων κρίνεται αναγκαία για την επιβίωση των κατοίκων, αντίθετα όμως οι οικονομικοί πόροι δεν θεωρούνται απαραίτητοι για την διαμόρφωση μιας κατοικίας ή ενός οικισμού, με τις αναμενόμενες για την σημερινή εποχή ανέσεις. Οι κάτοικοι και στο νησί της Κρήτης, ήταν οικονομικά ανεξάρτητοι, λόγω της ενασχόλησης τους με την πρωτογενή παραγωγή, όμως τους οικονομικούς πόρους δεν τους διέθεταν για την δημιουργία μιας άνετης κατοικίας.

Ακόμη παρατηρούμαι ότι ίδιες μορφές οικονομίας (αγρότες) οδηγούν σε διαφορετικές μορφές κατοικιών αλλά και οικισμών. Στην περίπτωση του ελαιολάδου κύτταρο ζωής αποτελεί ο οικισμός ενώ στην περίπτωση του κρασιού πλαίσιο ζωής αποτελεί ο χώρος της κατοικίας. Με αυτό τον τρόπο προκύπτουν διαφορετικές μορφές οικισμών όπου εντάσσονται στην κατηγορία των συγκεντρωμένων οικισμών.

Κατανοούμε λοιπόν ότι για την μορφή μίας κατοικίας ή ενός οικισμού διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο οι σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ των οικονομικών παραγόντων και του πρωτογενή τομέα παραγωγής αλλά και η άποψη που έχει το κάθε άτομο για την ιδανική ζωή και ως εκ τούτου την μορφή που επιθυμεί να αποκτήσει η κατοικία του.

[15] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 51

[16] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 53

Γ ΜΕΡΟΣ

Ο πολιτισμός θεωρείται το μαγικό υποκατάστατο για όλα τα εργοστάσια και τις αποθήκες που χάθηκαν.

Οι πολιτιστικοί παράγοντες μεταφράζονται και στο τρόπο που η πρωτογενής παραγωγή διαμορφώνει το εσωτερικό της κατοικίας διαφορετικά από την διαμόρφωση ολόκληρου του οικισμού.

Πολιτιστικοί παράγοντες όπως για παράδειγμα εμπόλεμες καταστάσεις καταφέρνουν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό την χωροθέτηση είτε του ελαιοτριβείου είτε του πατητηριού. Συγκεκριμένα την πρωτογενή παραγωγή την συναντάμε είτε στο εσωτερικό της κατοικίας, σε πολλές περιπτώσεις της Κρήτης αλλά και νησιών των Κυκλάδων και των Δωδεκανήσων, είτε στο εξωτερικό της κατοικίας, είτε σε κάποιο σημείο κεντρικό ή στα όρια του οικισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το νησί της Λέσβου όπου εντοπίζεται μεγάλος αριθμός ελαιοτριβείων χωροθετημένος στην πλειονότητα του στα όρια κάθε οικισμού^[17].

Κατά την διάρκεια εμπόλεμων καταστάσεων, ένας πολιτιστικός παράγοντας άρρηκτα συνδεδεμένος με την παραγωγή και κατανάλωση προϊόντων, λειτούργησε με τέτοιο τρόπο ώστε η πρωτογενής παραγωγή και συγκεκριμένα η παραγωγή οίνου και ελαιολάδου να πραγματοποιείται στο εσωτερικό της κατοικίας.

Η οικονομική αυτάρκεια των κατοίκων συντέλεσε στην επιβίωση τους κατά τις πολεμικές περιόδους.

Οι κοινωνικοπολιτισμικές δυνάμεις μπορούν να εξηγήσουν καλύτερα από κάθε άλλο παράγοντα την μορφή του σπιτιού.

Οι διαφορές ανάμεσα στους τύπους κτισμάτων των διάφορων περιοχών είναι τεκμήριο διαφορών στον πολιτισμό, τις τελετουργίες, τον τρόπο ζωής και κοινωνικής οργάνωσης, το κλίμα και το τοπίο, ενώ οι ομοιότητες μαρτυρούν όχι μόνο τη σύμπτωση μερικών ή όλων αυτών των παραγόντων σε ορισμένες περιοχές αλλά και την ύπαρξη κάποιων βασικών σταθερών στις ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες^[18]. Όσον αφορά τους οικισμούς που έχουν αναφερθεί, παρατηρούμε ομοιότητες στην συγκρότηση τους ανάλογα βέβαια με το βασικό προϊόν ενασχόλησης των κατοίκων.

Ο πρωτογενής τομέας μπορεί να λειτουργήσει σαν σταθερά στις ανθρώπινες ανάγκες όπου καταφέρει να επηρεάσει την μορφή της κατοικίας προβάλλοντας διαφορετικά πρότυπα διαβίωσης.

Σε κάποιες αγροτικές κατοικίες εξακολουθεί να υπάρχει ακόμα ο συνδυασμός κατοίκησης και επαγγέλματος στον ίδιο χώρο. Όσο πιο πολύπλοκος γίνεται ένας πολιτισμός τόσο αυξάνεται και η διαφοροποίηση των τύπων κτιρίων και του αστικού χώρου^[19]. Η συνύπαρξη διαφορετικών κουλτούρων σε διαφορετικές περιοχές σημαίνει την ανάγκη για διαφορετικά πρότυπα κατοικιών και οικισμών. Έτσι προκύπτει βαθύτερη γνώση για την ουσιαστική φύση της στέγασης και της διαδικασίας σχεδιασμού

[17] Νίκος Σηφουνάκης, Βιομηχανικά κτίρια στη Λέσβο, Ελαιοτριβεία - Σαπωνοποιεία, 19ος και αρχές 20ου αιώνα, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994

[18] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 29

[19] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 21

καθώς και της σημασίας των βασικών αναγκών για το κάθε άτομο.

Η τοποθεσία επηρεάζει και την πόλη και το σπίτι αλλά δεν καθορίζει την μορφή^[20].

Το στοιχείο της άμυνας στους οικισμούς δεν εξηγεί αυτούσιο την μορφή του σπιτιού. Υπάρχουν διαφορετικοί μέθοδοι άμυνας που μπορούν να καθορίσουν την μορφή του σπιτιού. Συγκεκριμένα κάθε πολιτισμός έχει το δικό του σύστημα αξιών. Για παράδειγμα στην ελληνική κοινωνία όπου κυρίαρχο ρόλο, συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, διαδραμάτιζε η πρωτογενής παραγωγή, ο άνθρωπος κατασκεύαζε την κατοικία του με κυρίαρχο σκοπό την ένταξη του πρωτογενούς τομέα, (λιωτρίβι, πατητήρι) στην καθημερινή ζωή.

Οι ίδιες μορφές οικονομίας μπορούν να οδηγήσουν σε τελείως διαφορετικές μορφές αγροτικών περιοχών.

Παραδείγματα ελαιοπαραγωγικών και οινοπαραγωγών περιοχών όπου διαφέρει η χωροθέτηση του πρωτογενούς τομέα για την απόδειξη ότι η οικονομία δεν καθορίζει την μορφή.

Η κατοικία συνιστά ένα θεσμό, όχι απλώς μια κατασκευή και δημιουργήθηκε για ένα πολύπλοκο σύνολο αναγκών. Ο άνθρωπος είχε σαν στόχο την δημιουργία ενός χώρου που θα ανταποκρίνεται στο τρόπο ζωής του.

Αυτό που διαμορφώνει τους χώρους και τις σχέσεις τους είναι η άποψη που έχει το άτομο για την ιδανική ζωή. Το ιδανικό περιβάλλον που αναζητά αντικατοπτρίζει

κοινωνικοπολιτισμικές δυνάμεις όπως οι θρησκευτικές δυνάμεις, η οικογενειακή δομή, η κοινωνική οργάνωση αλλά και οι τρόποι βιοπορισμού.

Οι κατοικίες και ολόκληροι οι οικισμοί είναι η υλική έκφραση του τρόπου ζωής^[21].

Ο πρωτογενής τομέας λειτουργεί ως στοιχείο βιοπορισμού στις κοινωνίες της ανώνυμης αρχιτεκτονικής καταφέροντας να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην διάταξη των χώρων και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους, συμβάλλοντας έτσι στην συγκρότηση του οικισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα σε αυτή την περίπτωση αποτελεί ο οικισμός των Αρχανών στο νομό Ηρακλείου. Η ενασχόληση των κατοίκων με την παραγωγή οίνου κατάφερε να διαμορφώσει την πλειονότητα των κατοικιών και ως εκ τούτου την συγκρότηση ολόκληρου του οικισμού.

Η στέρηση του τοπικού πληθυσμού που συχνά κινείται κοντά στο όριο επιβίωσης υφίσταται ως η οικονομική αναγκαιότητα και όχι ως επιλεγμένη ηθική αξία. Η εμφανής έλλειψη ιδιωτικότητας οφείλεται μάλλον σε προσαρμογή στη γεωμορφολογία και στην ανάγκη εξοικονόμησης πολύτιμης καλλιεργήσιμης επιφάνειας γης. Η σχέση κατοικίας με τον οικισμό είναι αποτέλεσμα οικονομικής ανόδου που επηρέασε τον τρόπο ζωής.

[20], [21] Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 48, σελ. 72

|εικ. 37|

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

Η παρουσία του πρωτογενούς και ως εκ τούτου της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην σύγχρονη ζωή φαίνεται να έχει εκλείψει σε μεγάλο βαθμό. Η οικονομική ανάπτυξη είχε σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου και συγχρόνως την απομάκρυνση του ατόμου από το ύπαιθρο. Το είδος ανάπτυξης που πλέον διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο είναι η τουριστική. Οι επιδράσεις του νέου μοντέλου ανάπτυξης επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό το σύστημα αξιών της κοινωνίας και αποτελεσματικά τον τρόπο αντίληψης της (επιθυμητής) κατοικίας. Οι δημιουργίες της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής δεν είχαν ως πρόθεση την κοινωνική προβολή. Η σημερινή χρήση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής εκφράζεται με την επιλογή διαβίωσης κάτω από στοιχειώδεις συνθήκες σε ανακηρυγμένους παραδοσιακούς οικισμούς.

Η σύγχρονη ανώνυμη αρχιτεκτονική ανταποκρίνεται σε ανάγκες πέρα από τις στενά λειτουργικές και οικονομικές καθώς και περνά εύληπτα μηνύματα προς όλους επειδή απευθύνεται στη μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού.

Εκείνο το στοιχείο που αλλάζει διαχρονικά είναι οι νοοτροπίες. Η κοινή παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Κρήτης και γενικά της Ελλάδας, εκφράζει την κυρίαρχη αγροτική βάση της οικονομίας των κατοίκων.

Όταν στην οικονομική ανάπτυξη το βάρος μετατίθεται στο εμπόριο τότε υποβαθμίζεται ο ρόλος της γαιοκτησίας και το συναφές της ιδεολογικό υπόβαθρο. Παράλληλη αντιμετώπιση της πρωτόγονης, της

παραδοσιακής και της σύγχρονης ανώνυμης αρχιτεκτονικής φαίνεται να είναι εφικτή καταργώντας τα σύνορα του στείρου τοπικισμού και ανοίγοντας νέες παγκόσμιες σταθερές που χαρακτηρίζουν κάθε ανθρώπινη κοινωνία. Σαν αποτέλεσμα της σύγκρισης παραδοσιακής και σύγχρονης αρχιτεκτονικής ήταν η κατάργηση της άποψης ότι δεν υπάρχει κάποια συγγένεια ανάμεσα σε διάφορες κουλτούρες. Ο πρωτογενής τομέας φαίνεται να λειτουργεί ως μία σταθερά σύγκρισης διαφόρων οικισμών, κοινωνιών και διαφορετικής κουλτούρας. Αναγνωρίζονται ομοιότητες και διαφορές στην μορφολογία της κατοικίας στις οποίες συμβάλλει ο βαθμός που επηρεάζει η σχέση του ατόμου με την πρωτογενή παραγωγή.

ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΒΙΩΣΗ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Οι οικισμοί στο νησί της Κρήτης, σημεία σύζευξης του ανθρωπογενούς και του φυσικού περιβάλλοντος, αποτελούν ζωντανά οικιστικά σύνολα που εξελίσσονται στο χρόνο, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν. Η οικονομία τους, κατά βάση αγροτική, γνώρισε σε πολλές περιπτώσεις ιδιαίτερη ανάπτυξη χάριν του πρωτογενή τομέα παραγωγής και συγκεκριμένα της ενασχόλησης των κατοίκων με δύο προϊόντα το ελαιόλαδο και τον οίνο. Δύο προϊόντα όπου από την μινωική εποχή ανέπτυξαν το εξαγωγικό εμπόριο και τις μεταφορές με αποτέλεσμα να οδηγήσουν στην καλλιέργεια στενών δεσμών με χώρες της Μεσογείου και της Ευρώπης καθώς και στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη των οικισμών της Κρήτης.

Το πολιτικό πλαίσιο, οι διεθνείς συγκυρίες, αλλά και οι αλλαγές στον τρόπο παραγωγής στον 20ο αι. είχαν ως αποτέλεσμα την έντονη παρακμή και σταδιακή μείωση του πληθυσμού, φαινόμενο όπου παρατηρείται και στους τρεις νομούς όπου μελετώνται (Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου), με ελάχιστες εξαιρέσεις. Η μείωση του πληθυσμού άρχισε να ανατρέπεται κατά τις τελευταίες δεκαετίες με τη στροφή των ορεινών κοινοτήτων προς τον τουρισμό και την παραθεριστική κατοικία, καθώς και με την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα. Επιπλέον, οι εκτεταμένες ανάγκες που προέκυψαν από την επισκευή των υφιστάμενων παραδοσιακών κτηρίων και την ανέγερση νέων οδήγησαν στην άνθηση του κατασκευαστικού κλάδου, χωρίς όμως σχεδιασμό και κατευθυντήριους άξονες. Συνέπεια όλων αυτών των

μετασχηματισμών ήταν συχνά η αλλοίωση και υποβάθμιση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος των οικισμών. Χαρακτηριστικά υπάρχουν οικισμοί όπου την περίοδο 1991 - 2001 σημείωσαν αύξηση του πληθυσμού τους, έως και 120 κατοίκους, ενώ έως το 2011, με την τελευταία απογραφή, παρατηρείται η μείωση τους. Επιπλέον, όσον αφορά την απασχόληση, σε οικισμούς όπου παρατηρείται συνεχόμενη μείωση του πληθυσμού, η ενασχόληση με τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα παραγωγής είναι μηδενική σε πολλές περιπτώσεις.

Στη συνέχεια στους τρεις νομούς όπου μελετώνται, παρατηρούνται οικισμοί όπου παρουσιάζουν από το 1991 έως και το 2011 συνεχόμενη αύξηση του πληθυσμού τους. Συγκεκριμένα, στο νομό Ηρακλείου, ο οικισμός των Αρχανών, στο νομό Χανίων, το Γαβαλοχώρι και τέλος στο νομό Ρεθύμνης, οι Αρμένιοι. Η απασχόληση στους τρεις αυτούς οικισμούς επικεντρώνεται κυρίως στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, αλλά και σε μικρότερο βαθμό, στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα παραγωγής, στοιχεία που αποδεικνύουν το φαινόμενο της συνεχόμενης αύξησης του πληθυσμού τους.

Ο πρωτογενής τομέας παραγωγής μπορεί να λειτουργήσει ως μοχλός στην αναβίωση ενός οικισμού όπου παρατηρείται έντονη πληθυσμιακή αλλαγή, με βασική προϋπόθεση την συνεργασία του με τους υπόλοιπους τομείς παραγωγής (δευτερογενής, τριτογενής).

Κι αν δεν μας ενδιέφερε (για να το γνωρίζουμε) τι έχουνε κάνει οι περασμένες εποχές με την αρχιτετονική, εμείς σήμερα μπορούμε να βρούμε, από μόνοι μας, πόσο γίνεται να χτίζουμε απλά την αρχιτεκτονική μας, μέσα από μίαν αληθινή κατασκευή και όσο ξέρουμε να ζούμε απλά και λιτά και με τα όσο γίνεται πιο λίγα. Δηλαδή με την ποιότητα, με το αναγκαίο, με το βιώσιμο και με ότι έχει ένα ηθικό βάρος.

Άρης Κωσταντινίδης, Η αρχιτεκτονική της Αρχιτεκτονικής, ημερολογιακά σημειώματ, Παν. εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2011, σελ.257

Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2004

Ζήσης Κοτιώνης, Η τρέλα του τόπου, Αρχιτεκτονική και Ελληνικό τοπίο, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2004

Δ. Φιλυπίδης, Ελληνική Αρχιτεκτονική, Δωδεκάνησα - Κρήτη, εκδ. Μέλισσα

Νησιά του Αιγαίου, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2003

Ιορδάνης Ε. Δημακόπουλος, Η κατοικία στην Κρήτη κατά την τελευταία περίοδο της Βενετοκρατίας (περ. 1538-1645), εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή - Χορν, Αθήνα 1997

Κωνσταντίνος Παπαϊωάννου, Το Ελληνικό παραδοσιακό σπίτι, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 2003

Άρης Κωνσταντινίδης, Η Αρχιτεκτονική της Αρχιτεκτονικής, ημερολογιακά σημειώματα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2011

Αντρέας Γιακουμακάτος, Ιστορία της Ελληνικής αρχιτεκτονικής, 20ος αιώνας, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2009

Σάββας Κονταράτος, Αρχιτεκτονική και Παράδοση, εκδ. Καστανιώτη, εκδ.

Χρυσούλα Τζομπανάκη, Οι Αρχάνες και η αρχιτεκτονική τους, περίοδος νεώτερων χρόνων, εκδ. Χρυσούλα Τζομπανάκη, Ηράκλειο, Οκτώβριος 2002

Η οικιστική ταυτότητα των Αρχανών, πρακτικά της ημερίδας που έγινε στις 8 Δεκεμβρίου 1992, εκδ. ΔΙΠΑΚ - Γραμματεία ΜΟΠ Κρήτης - Δήμος Αρχανών - Οργανισμός Ανάπτυξης Τεμένους πεδιάδος, Ηράκλειο 1992

Στεργίου Γ. Σπανάκη, Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων : μητρώων των οικισμών, εκδ. Γραφικές τέχνες Γ. Δετοράκη ΑΕΒΕ, Ηράκλειο 1991

Νίκος Σηφουνάκης, Βιομηχανικά κτίρια στη Λέσβο, Ελαιοτριβεία - Σαπωνοποιεία 19ος και αρχές 20ου αιώνα, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994

Slotta Rainer, Εισαγωγή στη Βιομηχανική Αρχαιολογία, εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1992

ΕΡΓΑΣΙΕΣ:

Μελομένη Βαρδάκη, Τα Ελαιοτριβεία στο οικιστικό πλέγμα του οικισμού Μαρουλά Ρεθύμνου, επιβλέπων Α.Κωτσάκη, Χανιά

Αχίλα Παρασκευή, Ανασκαφές στις μνήμες των τόπων, μια αρχέτυπη ανάγκη για την χάραξη τοπιακών περιγραμμάτων, επιβλέπων Α. Τζομπανάκης, Μάρτιος 2015

Κατραμαδάκη Αρετή, Σύγχρονες μεταφράσεις της ανώνυμης αρχιτεκτονικής στη μεταπολεική Ελλάδα, επιβλέπων Δ. Χατζησάββα, Σεπτέμβριος 2015

Ραψομανίκη Βασιλική, Κρητική λαϊκή αρχιτεκτονική, Ζητήματα οικονομικής αυτάρκειας, επιβλέπων Α. Κωτσάκη, Ιούνιος 2014

Βίκη Κολυβάκη, Η οθωμανική κατοικία στο Ρέθυμνο, επιβλέπων καθηγητής Ν. Σκουτέλης, Χανιά 2014

Χαράλαμπος Μουδατσάκης, Η βιομηχανική και βιοτεχνική κληρονομιά της ανατολικής Κρήτης, από το τέλος της Τουρκοκρατίας έως την αποβιομηχάνιση, επιβλέπων Α. Κωτσάκη,

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ:

<http://www.polelia.sedik.gr/>

<http://www.archaiologia.gr>

<http://www.destinationcrete.gr/>

<https://greece.terrabook.com>

<http://www.crete.gov.gr/>

<http://www.statistics.gr> (Ελληνική Στατιστική Αρχή)

<http://www.greekarchitects.gr/>

<http://estia.minenv.gr/>

http://www.archanes-asterousia.gr/poi.php?poi_id=1_206&lang=el

| εικ. 1

http://www.winesofcrete.gr/cretewines/el/Article/Gallery/%CE%A6%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%9A%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7-%CE%A6%CF%8D%CF%83%CE%B7_1055.html

| εικ.2

http://www.winesofcrete.gr/cretewines/el/Article/Gallery/%CE%A6%CF%89%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B5%CF%82/%CE%9A%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7-%CE%A6%CF%8D%CF%83%CE%B7_1055.html

| εικ.3, | εικ.4, | εικ.7, | εικ.10, | εικ.13, | εικ.16, | εικ.19, | εικ.28, | εικ.30

<https://www.bing.com/maps/>

| εικ.5, | εικ.6

Ερευνητική Εργασία, *Βίκη Κολυβάκη*, Η οθωμανική κατοικία στο Ρέθυμνο, επιβλέπων καθηγητής Ν. Σκουτέλης, Χανιά 2014, σελ. 32

| εικ.8, | εικ.9, | εικ.11, | εικ.12, | εικ.14, | εικ.15, | εικ.20, | εικ.24, | εικ.25, | εικ.26, | εικ.27, | εικ.29

Ο πολιτισμός της ελαιοκομίας στη Κρήτη, <http://www.polelia.sedik.gr/>

| εικ.17, | εικ.18

https://www.google.gr/search?q=%CE%9A%CE%B1%CF%88%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B1+%CF%81%CE%B5%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%BD%CE%BF%CF%85+%CE%B5%CE%BB%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%B5%CE%B9%CE%BF&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwin6uzE0eDTAhXiQZoKHYNBA64Q_AUICygC&biw=1600&bih=770#imgdii=eCiptm6nxF56ZM:&imgsrc=OjFpvgeKaaMapM

| εικ.21, | εικ.22, | εικ.23

<http://www.nagref-cha.gr/kapek/site/poster/poster20el.htm>

| εικ.31

Χρυσούλα Τζομπανάκη, Οι Αρχάνες και η αρχιτεκτονική τους, περίοδος νεώτερων χρόνων, εκδ. Χρυσούλα Τζομπανάκη, Ηράκλειο, Οκτώβριος 2002, σελ. 84

| εικ.32

Η οικιστική ταυτότητα των Αρχανών, πρακτικά της ημερίδας που έγινε στις 8 Δεκεμβρίου 1992, εκδ. ΔΙΠΑΚ - Γραμματεία ΜΟΠ Κρήτης - Δήμος Αρχανών - Οργανισμός Ανάπτυξης Τεμένους πεδιάδος, Ηράκλειο 1992, σελ.122

| εικ.33

Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού

| εικ.34

Προσωπικό Αρχείο

| εικ.35

Χαράλαμπος Μουδατσάκης, Η βιομηχανική και βιοτεχνική κληρονομιά της ανατολικής Κρήτης, από το τέλος της Τουρκοκρατίας έως την αποβιομηχάνιση, επιβλέπων Α. Κωτσάκης, σελ. 245-246

| εικ.36

Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 102

| εικ.37

Amos Rapoport, Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2004, σελ. 275

